

Проф. К. ДУБНЯК

М. Гоголь як географ

2 - го квітня ц. р. минає 120 років з дня народження великого художника слова, засновника натуральної літературної школи, українця з походження Миколи Гоголя. І коли Гоголь, як письменник, відомий цілому світові, то мало хто знає і мало хто цікавиться тим, що Гоголь деякий час був за навчителя географії в Петербурзькому Патріотичному Інституті. Правда, біографи кажуть, що навчитель з Гоголя був абиякий: він часто пропускав свої лекції, не вмів зацікавити учнів і через малий час був звільнений від своїх обов'язків. Це було 1836 року.

Пристаючи до викладання географії, сто років тому, 1829 р., Гоголь написав свої „Мысли о географии для детского возраста“. Ця методологічно - методична замітка про викладання географії мало кому відома, бо в популярних виданнях Гоголевих творів її не друкують, а в повній збірці творів її, звичайно, містять в кінці, серед „мелочей“, і широкий читач на неї не звертає уваги.

Нас, розуміється, не те цікавить, що Гоголь викладав географію, що він написав свої „мысли о географии“, мало нас цікавлять і його методичні міркування про те, як викладати географію, як заохочувати дітей до неї, хоч і в тих думках Гоголя є багато такого, що цілком приймає сучасна педагогічна думка.

Цікавить нас методологічний бік справи, погляди Гоголя на предмет і завдання географії, як науки, і тут ми, може несподівано для багатьох, мусимо „відкрити“, що *М. Гоголь є основоположник сучасної географії*, як її розуміють нині в радянській школі й науці. Це надзвичайно цікаво, бо географія має величезне значення в новому радянському житті. Кожен активний член радянського суспільства тільки тоді є дійсний радянець, коли він бере безпосередню участь в процесах культурної революції, в соціалістичному будівництві. Але, відома річ, творчий успіх нашого соціалістичного будівництва великою мірою залежить від того, як широко й глибоко ми знаємо й використовуємо наші продукційні сили, або ті природні, трудові й технічні можливості, що ми втягаємо їх до нашої творчої діяльності, як знаряддя в боротьбі з природою, в боротьбі класовій.

Саме нове радянське життя висуває величезне значення географії, і цілком зрозумілий той масовий стихійний потяг до студіювання географії, до краєзнавства, що його останніми роками спостерігаємо. Краєзнавчо - географічний рух широко розливається по Союзу, зокрема на Україні, організувалося вже чимало краєзнавчих товариств, осередків, гуртків по школах, підприємствах, при хатах - читальнях, сельбудах, професійних, комсомольських та інших організаціях. Відчули всі, що географія, краєзнавство потрібні не тільки для мирного будівництва, а й для оборони країни. Географічна наука з кабінетів учених поволі переходить до широких народніх мас. Науково - дослідчі географічні інституції дбають за поширення географічних знань серед мас,

а в співробітництві з тими науковими установами працюють і організовані краєзнавчі гуртки трудшкіл. Географія поволі стає широкою наукою, що її студіює і в ній працює кожний, залежно від сил своїх.

Поруч з унормуванням стихійного краєзнавчого руху, його поширенням і поглибленням, поруч з розвитком географічних знань серед населення і ліквідацією географічної неписьменності, з загальною географізацією країни — поруч з тим усім розвивається і міняється в радянських країнах і методологія самої географічної науки. Географія в радянських країнах не може залишатися в тих рамцях своїх завдань, що мала їх за царату і має й нині в буржуазних країнах. І тому цілком зрозумілі ті методологічні шукання шляхів розвитку географічної науки, які характеризують радянську географічно - наукову думку.

Треба сказати, що навряд чи є яка інша наука, яка мала б таку величезну методологічну літературу, як географія. Ще 1836 р. виникла потреба утворити спеціальну науково - географічну галузь — історію методології географії¹⁾; 1848 р. лічили 261 роботу в галузі методології географії¹⁾, а тепер кількість тих робіт лічать не одною тисячею. Це свідчить про великий інтерес до географії, про велике її значення для життя людського.

Ми звикли орієнтуватися на Захід, звикли вважати себе за культурно - відсталих, звикли думати, що в науці ми йдемо за Заходом. А чи знають широкі маси, що в таких розділах нашої науки, як кліматологія, ґрунтознавство, районування і багатьох інших, ми ведемо перед і Захід орієнтується на нас? Чи знають широкі маси, що правильна географічна думка розвивається у нас в Радянському Союзі, поволі від нас переходить до слов'янських держав — Польщі, Чехословаччини, а потім і до решти країн. На Заході, де розвинулася величезна методологічно - географічна наука, вчені протягом кількох століть сперечаються, чи географія є наука природнича, чи гуманістична; більшість погоджується на тому, що географія є природнича наука про природу і взаємини з останньою біологічної людини, що цілком залежить від природи. Західня географічна наука, як наука природнича, відкидає з географії усі соціальні моменти, відносячи їх до наук суспільних. Радянська географічна думка, озброєна марксівським науковим світоглядом, що кладе міст між природою і людиною, не може погодитися на виключну залежність людини від природи, на географічне вивчення самої природи. Радянська географічна думка пішла цілком іншими, відмінними від Заходу, шляхами. Радянська географія, відправляючись від тих загально - пропедевтичних розділів географічної науки, що трактують про загальні географічні закони, підходить до всебічного і цілкового вивчення продукційних сил країни, вона стає наукою про продукційні сили певної території, або краще сказати, наукою про край, як певну комплексну продукційну силу. Стан продукційних сил певної країни визначає, власне, й виробничі взаємини і соціальний устрій суспільства, визначає його економічну й політичну міць. Тому, радянська географія вивчає на певній території цілу синтезу природних, економічних, культурних і політичних чинників. Радянська географія є хорологічна (просторова) синтетична наука, разом і природнича і соціальна. На чільне місце в радянській географічній науці підноситься синтетичне природничо - економічне країнознавство, краєзнавство, економічна географія. А так зване загальне землезнавство (фізична географія, біогеографія і антропогеографія), яке на Заході становить основу географічної науки, у нас вважається тільки за потрібну пропедевтику для природничо - економічно - політичної географічної синтези. І треба сказати, що значною гальмою в розвитку нашої

¹⁾ Я р и л о в, А. Педологія, ст. 16, Юр'їв, 1905.

географічної науки є орієнтація деяких окремих вчених на західню методологію географії і нехтування тими правильними ідеями, що їх висуває передова радянська географічна думка.

Але все ж загалом ми звикли дуже до тої думки, що ми можемо тільки йти за Заходом, а свого в нас нічого немає. Радянський напрямок географії вважають за „Гетнерівський“, бо став він у Східній Європі розвиватися після того, як відомий німецький географ проф. Гетнер написав свою класичну роботу про єство і методи географії (1905 р.), де на чільне місце висувається географічна синтеза і підноситься країнознавство, як основна географічна наука. Геніяльний Гетнер майже не знайшов собі послідовників на Заході і його ідеї ширяться в Союзі Радянському. Розвиваючи Гетнерові ідеї, потім ми „відкрили“, що рівночасно з Гетнером і незалежно від його, аналогічні погляди на суть географії висловив російський вчений проф. А. Ярилов¹⁾, а ще раніше, 1896 р., теж російський вчений Є. Чижев писав про те саме²⁾.

А тепер ми „відкриваємо“, що раніш Гетнера і Ярилова (1905 р.), раніш Чижева (1896 р.), рівно сто років тому (1829 р.) перший яскраво і послідовно висловив правильні географічні ідеї, що лягають тепер у основу радянської географічної науки, геніяльний М. Гоголь.

У своїх „Мыслях о географии“ Гоголь каже так: „В этот курс должны ниспослать от себя дань и естественная история, и физика, и статистика, и все, что только соприкасается к миру, чтобы мир составил одну яркую, живописную поэму, чтобы сколь возможно, открыть ему (учневі) все концы его. Ничего в подробности, но только одне резкие черты, но только, чтобы он чувствовал, где стужа, где более растительность, где выше мануфактурность, где сильнее образованность, где глубже невежество, где ниже земля, где стремительнее горы... Произведения искусства вообще являются доселе у географов отрывисто. Перехода нет никакого от природы к произведениям человека. Они отрублены как топором от своего источника. Я уже не говорю, о том, что у них не представлен вовсе этот брачный союз человека с природою, от которого рождается мануфактурность. Итак, прежде нежели воспитанник приступит к обозрению мануфактур и произведений рук человека, нужно, чтобы он был приуготовлен к тому произведениями земли, чтобы он сам собою мог вывести, какие мануфактуры должны быть в таком - то государстве; если же встретится исключение, тогда необходимо показать, отчего оно произошло: может быть, безпечный характер народа, может, сторонние обстоятельства, или излишнее богатство соседей, или невозможность дальнейших сообщений, или другие подобные им — воспрепятствовали. Приуготовивши себя мануфактурностью, он может уже переходить к торговле, которая без того будет тоже незанимательна и непонятна...“

Гоголь висуває в географії синтетичність, зв'язок її з природничими і соціальними науками, він проголошує основні ідеї антропогеографії, природничо - економічного країнознавства, економічної географії, геософії³⁾, цебто все те, що передова радянська думка висуває і в сучасній географії.

Сучасна синтетична географія, що не спинається на дрібницях, а дає з висоти аероплану синтетичний малюнок певної місцевості, близька до мистецтва і є мистецтво у науці. Сучасна географія комбінує всі елементи з різних наук, так природничих, як і суспільнознавчих, в одну симфонію, один малюнок, в один краєвид. Зрозуміти синтезу краєвиду (природничо - економічно - культурного), вивчити його музику, гармонію, таке завдання

¹⁾ Ярилов, А. Педологія. Юрьев, 1905.

²⁾ Чижев, Е. Классификация наук. — „Северный Вестник“, 1896, №12.

³⁾ Семенов - Тянь - Шанский. Район и страна, ст. 33. 1928.

сучасної географії¹⁾. Справжній географ такий же мистець, як поет, письменник, художник, музикант. Тому географом, як і художником, письменником не всякий може бути. І от Гоголь перший оголосив ідею найтіснішого внутрішнього зв'язку між географічною наукою і мистецтвом²⁾, вимагаючи, щоб у географії „мир представляв одну яркую, живописную поему“. А констатування географічних типів краєвидів та економічних районів—це найголовніша ознака сучасної географії. Здійснюючи це, географія і стає мистецькою наукою. Якийсь географічний краєвид (напр., море) художник різними рисами подає на полотні, письменник художнім синтетичним словом, музикант—симфонією, а географ оформлює науковою синтезом, без деталей, що їх розробляють інші науки, а „резкими чертами“.

Придивляючись ближче до творів Гоголя, бачимо, як у його геніяльно поєдналося мистецтво письменника і географа. Гоголь не на словах, а на ділі був справжній географ—мистець.

В публіцистичних творах Гоголя є стаття під заголовком: „Нужно проехать по России“. Він там каже: „чтобы узнать, что такое Россия нынешняя, нужно непременно по ней проездиться самому“. Чи це не є наше сучасне краєзнавство з всебічним вивченням окремих місцевостей. А візьмімо передмову до „Мертвых душ“, де Гоголь каже: „В книге изображен человек, взятый из нашего же государства, ездит он по нашей русской земле, встречается с людьми всяких сословий, от благородных до простых. В книге этой многое описано неверно, не так, как есть и как действительно происходит в русской земле, потому что я не мог узнать всего: мало жизни человека на то, чтобы узнать одному и сотую часть того, что делается в нашей земле“. Чи не є ці слова, як і вся поема „Мертвые души“, мистецьке краєзнавче дослідження? Скільки географізму в „Мертвых душах“! Чи не є це синонімом наукової експедиції для всебічного порівняльного типового географічного дослідження? Згадаймо художні описи Гоголем українського степу, Дніпра, Ісла, міста (Миргород) і нам відразу стає ясно, що Гоголь поєднав у собі мистецтво письменника і географа. Як відомо, в географічних підручниках і хрестоматіях обов'язково тепер уміщують малюнки і художні уривки з красного письменства, бо без мистецтва географія нічого не варта. Розуміється, рідко буває, щоб географ зумів змалювати краєвид художнім словом, тому треба містити в підручниках художні уривки. Справжня ж географія змагається до того, щоб географ зумів малювати, скажімо, степ, не сухими описовими словами, а так, як це подав Гоголь, чи Панас Мирний. Розуміється, це ідеал, ми хочемо лише сказати, як яскраво Гоголь довів, що географія мусить бути мистецтвом. Пригадаймо географічний епіграф Гоголя до його повістей „Миргород“: „Миргород нарочито невеликий при реке Хороле город. Имеет 1 канатную фабрику, 1 кирпичный завод, 4 водяных и 45 ветряных мельниц“. І чи не є „Миргород“ Гоголя художній географічний нарис природи, побуту і економіки певної місцевості і чи не розкриває він продукційні сили і виробничі відносини свого часу?

Відзначивши Гоголя, як засновника сучасної географічної ідеї, мусимо сказати, що у Гоголя в мистецтві географія і в географії—мистецтво. В цьому величезне значення Гоголя-генія, який і художніми творами і науковими роботами показав шляхи розвитку і мистецтва і географічної науки. Географічна наука без синтези, синтези природничо-соціальної і при тому мистецької, нічого не варта. Так само мистецтво, позбавлене географічної правди, не є мистецтвом.

¹⁾ Гладцин, И. Утверждение географии. — „Географич. Вестник“, 1922, вып. 1, ст. 19.

²⁾ Семенов-Тянь-Шанский. Район и страна, ст. 33 — 1928.

ЛЕСЬ ГОМІН

Молдавська культура

Валуївське — „не было, нет и быть не может“ — в своєму роді і в свій час та й з не меншою жорстокістю було проречене з височині „богохранимого“ престолу російського й молдаванам. Як і десятки дрібних, економічних і культурно відсталих націй, молдавський нарід, від Прута й до Дунаю на південь і від Дністра до Буга на схід, вихоплений був з пазурів національних феодалів - боярів і перенесений на новий національно - економічний ґрунт дворянсько - поміщицької Росії, де його й визискувано аж до Жовтня. Російську ж національно - культурну невеліровку того часу ми й на собі добре знаємо. Знаємо, чого варта жандармсько - попівська опіка коронованих сатрапів російських над пригніченими націями.

Отож нівеліровка та пройшла й садами, ланами господарства молдавського й сплянувала так, що до наших часів дожив тільки убогий, обшарпаний нарід, без культури, літератури, мистецтва. Залишився тільки парост романської раси, „тринадцята віра“. Та ще донесено до наших часів журну мелодію дойни ¹⁾ й примітивну мову, що подекуди відхиляється від латинського пня, переходить в жаргон чабанів з мішанини: молдавської, української, єврейської, болгарської, польської та інших мов народів, що осіли тут, мов острівцями, численними селами.

I

Молдавія - Басарабія споріднені з нами соціально - історичними особливостями. Молдавія, як і Україна, пережила дві революції: одну націоналістично - буржуазну, другу — соціально - пролетарську революцію, що на Молдавії зіткнулася з сталевим кулаком румунської мілітаристичної буржуазії, підтриманої капіталістами Європи. В наслідок цього, Басарабія окупована румунськими боярами, й трудящі правобережної Молдавії-Басарабії надовго відірвані від процесу соціалістичного будівництва, що розгорнувся на лівобережній АМСРР.

Лівобережна Молдавія, разом з усім радянським союзом, палала в огні революції, сходила кров'ю в завзятих боях: з Петлюрою, Денікіним, Махном, Заболотним, Тютюнником, що пам'ятний тут погромами та пожежами, і з іншими своїми й румунськими бандитами. А перегорівши в горнилі страждань і боротьби, 1924 року, обкраяна румунськими загарбниками в кордонах — АМСРР вступила в сім'ю народів СРСР з культурним балансом, рівним нулеві, але з багатим революційним досвідом та з дзвінкими іменами героїв революції, як от — Котовський, Дячишин, Нарцов та ін. Декрет про утворення молдавської соціалістичної радянської республіки, автономної в УСРР,

¹⁾ „Дойна“ — пісня чабанів, журна й розлога.

поклав початок так культурно - національному розвитку Молдавії, як і економічному відродженню її, на основі ленінських засад в національній політиці.

II

Справа національно - культурного відродження краю, від самого початку існування молдавської республіки, посіла першорядне місце серед безлічі питань господарського порядку. Однак ця галузь радянського будівництва була найскладніша, бо на культурній царині молдавський нарід становив цілковиту пустку. Довелося одразу творити й письмо (навіть самі знаки його), й школу й самих культурних робітників, що, як і в нас, виходячи з гущі народу, під впливом русифікаторської політики царського уряду, чіпляли до свого прізвища „ов“ чи „єв“ і чесали „общепонятною“. Довелося творити ці культурні кадри, притягати їх до культурного процесу і з ними, використовуючи їх, будувати своє письмо, свою культуру, свою літературу, газету, мистецтво, науку.

Отут молдавська культура, як і українська, зіткнулася з великими труднощами. Бо треба було творити культурну революцію серед: з одного боку, злидненого затурканого селянства молдавського, ще ледь - ледь бродило в нових соціально - правових нормах, а з другого, знов таки, серед того ж селянства, захопленого в деякій своїй частині диким, релігійним фанатизмом. Це вплив могутньої секти ієромонаха Інокентія Балтського, що становила й становить злісний контрреволюційний опір новому на селі. З цією сектою, з її впливами довелося витримати шалену боротьбу, що частково й досі триває: аж при кінці минулого року зліквідовано кубло інокентівців близько Балти. І, нарешті, той самий опір мішанської непманської верстви громадянства, що й на Україні.

— Яка, — мовляв, — молдаванізація, коли ми й батьки наші „руські“ були. Це не інакше, як хотять вас підбити під комуну й для того підкочують молдаванізацію. Не слухайте їх.

Широкі трудові маси молдаван російської мови не знають і тому не дивно, що новаторство радянської влади трохи залякувало темного селянина. А з цього користав класовий ворог, підриваючи в основі справу молдаванізації.

От за таких умов довелося починати розвиток молдавської культури, — повторюємо, абсолютно без підготованих культурних кадрів і без наукових сил.

Молдавська культура почалася трохи незвичайно. Почалася вона з того, що 1924 року, на травневі свята, була організована одноразова молдавська газета — „Плугарю Рош“¹⁾. Ініціатори цього видання цілком випадково взяли для газети шрифт російський і за фонетичними ознаками мови, без будь-яких законів чи правил збудували перший номер. Друковано його в Одесі на 1 травня 1924 року.

Нова невеличка газета мала успіх. Те, як сприйняла її селянська маса (основна соціальна база АМСРР), дало певність у роботі. І крайовий партійний комітет, вкупі з радянськими органами, постановили видавати щотижнево на дві сторінки малого формату газету молдавською мовою.

Та для видання газети треба було хоч будь-яких граматичних правил, щоб не писати як кому до смаку, треба було робітників.

І от буквально від плугу, від варстату та від червоно - армійської рушниць приходять люди, притягають до себе одиноких інтелігентів - молдаван,

¹⁾ „Плугарю Рош“ — Червоний Орач.

частково втікачів з Басарабії та Румунії й спільними силами починають укладати перший правопис молдавської мови, за яким мали писати свою газету й видавати свою літературу. Але не дарма кажуть, що де два лінгвісти — там бойовище. На молдавській граматиці це доведено аж надто. Не маючи жодних ні провідних ні вихідних точок, кожний з лінгвістів пропонував свої фонетичні й морфологічні закони тої говірки молдаван, звідки він походить. Втікачі ж з Румунії пропонували завести румунську граматику, що на їхню думку, мала б одразу направити їх на шлях. Закипіло й завихрилося. Представники „румунської“ орієнтації вели своєї, басарабчани своєї, а цьогобічні молдавани вперлися на своєму й таки домоглися свого.

Молода газета „Плугарю Рош“ та її робітники з несласанним запалом узялися до роботи видавання першої молдавської газети, поширювання її серед молдавського населення, творення молдавського письма, термінології, фразеології та граматики, почали збирати молдавські культурні сили, властиво творити їх. День - поза - день лупали мури відсталості й нарешті першого року газета досягла тисячного тиражу й притягла до себе понад сто кореспондентів.

Другий рік свого існування газета „Плугарю Рош“ розпочала з більшими даними. Вона вже мала більше або менше досвідчених робітників, сталий тираж і стали кількість кореспондентів, що з їхньої гущі, потому, черпала й газетних і літературних, як і взагалі культурних робітників. Та все ж цього було мало. Тепер дві сторінки, раз на тиждень, читача не задовольняли. Газета потроху перетворилася на газету із 4 сторінками й почала виходити два рази на тиждень. Сількорівський актив росте. Зростає тираж, культурнішає читач і з гущі читачів раз - по - раз зринають нові сили, що вже не задовольняються на писанню дописів, випробовують себе на поезії й т. ін.

Тоді газета, уволяючи волю маси, організовує вперше „унгерашу поезій“¹⁾ де й містить неспівливі спроби пера поетів селяків.

Але що то за вірші були! Що то за творчість! — Ці кривульки, надряпані невмілою рукою, поклали підмурок, уже й тепер солідної, будови молдавської радянської літератури.

Вони варті того, щоб їх досліджувати, бо вони є продукт пера теперішніх молдавських Ломоносовів.

Третього року існування, газета вже могла похвалитися тим, що вона об'єднувала певні кадри культурних діячів, мала певний випробуваний штат, перейшла на шість сторінок, а скромний „унгерашу поезій“ перетворила на „пажина литерары“²⁾, де вже містять так оригінальні твори молодих молдавських письменників, прозові й поезію, як і перекладну літературу.

Газета зміцніла, прибуло культурних сил, викристалізувалися робітники, газета стала центром молдавської культурної думки, попливли до Балти нові молоді сили. Тираж зріс до 3500 примірників, а число кореспондентів до 500 чоловіка. Газета остаточно здобула перше місце в справі оформлення мови, стала ініціатором організації молдавського „Комітету ди штиинцы“³⁾, що нині править за академію наук. І тоді спільно з ним трохи впорядкувала мовні суперечки. На четвертий рік газета організувала вже неплатний літературний додаток — „Молдова литерары“⁴⁾, що подає не тільки художню літературу, а вже робить спроби організації марксівської критики. Проте з критикою доки ще слабо. Бракує освіти, знань, що спричинилося до надмірної самозакоханості деяких письменників молдаван.

1) Куточок поезії.

2) Літературна сторінка.

3) Науковий комітет.

4) Молдавська література.

Та дарма! Читаць остаточно заповнений і 5 тисяч примірників тиражу на 200 тисяч населення, що ніколи не читало молдавської книжки, — це досягнення колосальне.

Разом з організацією „Молдова литерары“ повстало питання й про організацію самого літературного процесу. Виникла потреба підпорядкувати його ідеологічно - художній нормі, взяти комусь ідеологічне шефство над молодими молдавськими письменниками, що, нівроку, плавали собі так в ідеології, як і в художніх формах і часто вважали переклад за оригінал. Гостро повстала потреба виховувати, шліфувати літераторів.

Ці потреби взято на увагу й, знов таки, з ініціативи газети „Плугарю Рош“ зокрема її редактора тов. Кіору, діяльного члена „Комитету ди штиинцы“, навесні 1928 року, зорганізувалася Спілка молдавських радянських письменників „Рэсэриту“¹⁾, що й взяла шефство над „Молдова литерары“ та над письменниками. Відтепер, за редакцією „Плугарю Рош“ залишилися видавничі та консультативні функції, а редакція й компеляція перейшли до „Рэсэриту“.

„Плугарю Рош“ набула понад 5 тисяч примірників тиражу та 600 постійних кореспондентів, міцну читачку базу.

В міру економічного та політичного зросту АМСРР, в міру розвитку політичної активності суспільства, на порядку денному стало нове питання — культурно обслужити молдавську молодь. Молдавська національна організація КСМ, що до цього лише оформлювалася організаційно, в складних національних умовах Молдавії, де є десятки національностей, зросла так числом, як і в потребах. І вже на четвертому році існування АМСРР і газети, виникло питання про організацію друкованого органу комсомолу, що охоплював би й формував комсомольський рух на Молдавії, що керував би та доглядав інтернаціонального комуністичного виховання більшовицької зміни так, як того вимагає суть організації й ті умови, що в них живе молодь АМСРР на кордоні з капіталістичною Румунією.

Це було взято на увагу і з 1928 року, спочатку коли - не - коли, а далі систематично, почав виходити ще один додаток до „Плугарю Рош“ — „Гласу тинеримий“²⁾ — цей додаток одразу знайшов читача. Авторитет газети зріс, зросли й кореспондентські лави, збільшився й приплив сил до „Плугарю Рош“ та до „Молдова литерары“ з низів комсомолу, з лав школярів. З випадкового додатку „Гласу тинеримий“ перетворився на регулярний двохтижневий додаток, що далі має перетворитися на окрему комсомольську газету, де вже буде й „Унгерашу пионерилор“³⁾ и „Унгерашу копкилилор“⁴⁾. Осьщо зробив „Плугарю Рош“ за 5 років існування для відживлення та творення молдавської культури, молдавського письма й літератури. Це в короткому викладі за хронологією. Бо обняти всю велетенську роботу, що зробила газета в справі організації трудящих молдавських мас навколо льозунгів партії та навколо політики радянської влади, в короткій журнальній статті не можна.

До цього слід додати, що поряд з дбанням про культурно - політичний розвиток молдавських трудящих мас, не забуто й національних меншостей, яких на Молдавії дуже рясно. Національні сільради, школи, сельбуди, хати - читальні, драмгуртки все це є об'єкт щоденної праці — „Плугарю Рош“. Друга ж численна національність на Молдавії — українці мають свій друкований орган — газету „Червоний Орач“ з 8 - тисячним тиражем.

1) Світанок.

2) Голос молоді.

3) Куток піонера.

4) Дитячий куток.

III

На допомогу „Плугарю Рош“ в тяжкій роботі творення молдавської радянської культури пізніше прийшла „Едитура де стат а Молдовий“¹⁾ літературно - наукова національна видавнича організація.

В міру зросту культурних потреб трудящих мас Молдавії, в міру розвитку молдавських культурних та політосвітніх закладів, в міру організації національно - письменницького кадру, просунення в маси молдавського письма, а надто за зростання кількості шкіл, які що день густіше вкривали молоду неписьменну Молдавію — „Едитура де стат а Молдовий“ мала постачати читачеві й національну книжку. Надто гостро стояло питання з літературою соціально - економічного, аграрного та правового циклів.

Аджеж для деяких молдавських сіл, до організації АМСРР, радянської влади не існувало, бо населення не тямиле з російського тексту радянських законів а ні же. Таким чином, до функцій видавництва входила не тільки видавнича діяльність взагалі, а й організація того ідеологічно виховного та соціально формувального пункту, що допомагав би партії та радянській владі впроваджувати в життя постулати Ленінської національної політики, здійснювати лінію партії в господарському та в культурному будівництві Молдавії. Така широка й багатогранна програма стояла перед ДВМ, що організувалося 1925 р.

Перша його продукція, коли взяти на увагу чисельність населення (572 тисячі 339 душ), що з них молдаван 30,1%), становить досить солідну цифру: — 43 назви книжок, в 113 тисяч примірників. Серед цих книжок, звичайно, більша половина із циклу політичного, аграрного та правового. І лише невелика частина її припадала на книжки художньої літератури й дуже незначна частка літератури шкільної — підручників. Але ці підручники для дальшого розвитку письменности серйозної ваги не мали, бо це були лише неспіливі спроби викласти елементарні та найголовніші правила мови, спроби впорядити буквар, що навіть другого року для шкіл не годився.

Другий рік свого існування ДВМ відзначило насамперед поширенням своєї видавничої програми та виправленням тих хиб, що були, так у техніці видань, як і в пляні видавання. Подруге, до пляну вже входить більше літератури художньої та чимала кількість шкільних підручників. Третього року пляни видавництва міняються. Друкують 43 назви: підручників — 6 назв — 35 тисяч примірників; політлітератури 11 назв — 26000 примірн; селянської літератури 5 назв — 9500 примірн; художньої літератури 18 назв — 33000 примірн. та мед. літератури 2 назви — 3500 примірн. Отже задовольнивши перші потреби політосвітні, видавництво приділяє більше уваги художній літературі, що підсилює приплив культурних сил, збільшує художню продукцію письменників та сприяє письменницькій самоорганізації біля видавництва.

3 - го року існування перед ДВМ повстало питання про задоволення шкіл не тільки 1 ступеня, як це було перші 2 роки, а вже й про задоволення потреб молдавської семирічки. І тому на четвертий рік до видавничої програми ДВМ входять такі капітальні видання, як географія Молдавії, російсько - молдавський фразеологічний словник, підручники з хемії, фізики, природознавства, альгебри, геометрії тощо. ДВМ, підготувавшись на 4 рік, справляється і з цими роботами, довівши ціну на видання до найнижчої, яку дозволяла встановити дотація молдавського уряду.

Та вся та література мусіла бути на селі, що є головна споживацька база. А просунути молдавську книжку на село, в згаданих уже нами умовах, річ

¹⁾ Молдавське державне видавництво.

далеко складніша, ніж ці книжки видавати. І тому перші три роки ДВМ разом з Наркомосвіти та „Плугарю Рош“ вкладало колосальні сили на те, щоб книжка була там, де її треба. Нині кожний сельбуд молдавського села, кожна хата - читальня може похвалитися молдавською бібліотечкою. Покупна спроможність молдавського читача зросла, зросла цікавість до книжки, — й того тиражу, що досі дає ДВМ, не вистачає на задоволення потреб читачької маси.

Зросли й вимоги читачів до видань. За 5 років уже народився певний кадр молдавської інтелігенції, яка вимагає не тільки молдавською мовою видання, а й художнього молдавського твору.

Отже задовольняючи потреби мас, ДВМ потроху організовує письменників та письменство і на 1928-29 рік ставить до програми видавничої роботи 82 назви книжок в 178,000 примірників, де почесне місце посідає література художня — 15 назов, 22 назви підручників, 15 назов політичної літератури та решта з різних галузей знань. Варто уваги, що серед книжок, виданих 1928-29 року певне місце забирають книжки музичної літератури: ноти, теорія.

На наступний видавничий рік — плянів ДВМ пізнати не можна. Їхній обсяг поширився і має вже кілька назов солідних наукових праць - продукція „Комітету ди штиинцы“, поширилася також програма видання художньої літератури - продукції „Рэсэриту“, що про них мова буде далі.

Така є робота „Едитура де стат а Молдовий“ за короткий час його існування й роботи на царині творення молдавського письма.

IV

Як ми вже й раніше говорили, питання мови, питання граматики на Молдавії були досить серйозний і складний момент у відродженні краю. Аджеж будь-чого готового, будь-яких вихідних точок не було й доводилося починати від найпростішого: як писати те чи інше слово, а разом і як взагалі писати, як розмовляти, як навчати в школах. Частина товаришів, що їм доручено було творити мовні закони й саму мову, вважали за ліпше взяти готові зразки румунської мови й на ній будувати молдавську; частина пропонувала свої міркування, виходячи з понадпрутських говірок, а частина стояла на тому, щоб в основу молдавської літературної мови взяти мову молдавських трудящих мас цьогобічної Молдавії, ступнево збагачуючи її, в міру розвитку самих трудящих. Тим паче, що лексика молдавана зараз надто обмежена й щеплення чужої йому не тільки вимовою, а й словами румунської мови шкідливо відбилося б на всьому культурному процесі.

Ця незгода у питаннях мови серед провідних товаришів спричинилася до того, що книжки, видавані молдавським держвидавком, друкувало за одним мовним принципом, а газету за іншим. Між цими двома органами точилися серйозні суперечки, що подекуди впливали й на самий культурний розвиток молдавських трудящих мас. Але це ж і дало змогу дійти вирішення мовних суперечностей, бо ставши перед фактом незгоди, молдавська суспільність мусіла шукати ради. І раду знайшли: 1926 року, при молдавському краєзнавчому комітеті організувався перший лінгвістичний осередок, що потім перетворився на „Комітету ди штиинцы“, що й взяв на себе роботу впорядкувати мовні суперечності в молдавській літературі. Це вже було щось на кшталт академії наук, з широкою програмою вивчення Молдавії і молдавської культури не тільки в межах АМСРР, а й тогочасної Молдавії, як і Молдавії запрутської.

Організований науковий комітет спочатку розгорнув свою роботу по лінії усталення ортографії молдавського письма. І вже за півроку спромігся

дати провідну лінію на цій ділянці, до певної міри уніфікував молдавський правопис. Набувши відповідних матеріальних засобів, науковий комітет взявся до роботи і розгорнув свою діяльність у таких галузях знань: мова, історія, література, краєзнавство, бібліографія, мистецтво, запровадивши собі на допомогу наукові сили України і РСФСР, як от проф. Сергієвський, що бував на засіданнях комітету. Аж тоді молдавський правопис набув виразності і сталості.

Це слава дата в історії творення молдавської літературної мови, бо тоді вперше закладено строго наукові підвалини, що на них нині зростає молдавська літературна мова й молдавська мовна наука.

Наступний момент в утворенні молдавської письменності — це вироблення граматики, що, як ми вже згадували, становив найтрудніший пункт в роботі наукового комітету. Тут довелося вести серйозну й вперту боротьбу з прихильниками і послідовниками румунської культурної орієнтації, водночас доводячи неприйнятність румунської граматики для молдаван АМССР, Басарабії, а разом і творити реальні підстави орієнтації на молдавські народні маси, ліквідувати наслідки тих граматик, що їх випущено до організації комітету, виправляти вже здані до друку праці й літературу. Словом, на цій ділянці науковому комітетові довелося витримати великі бої, і він з них вийшов переможцем і зараз уже випустив ґрунтовну молдавську граматику, обов'язкову для всієї Молдавії. З неї виходячи, вже складено й окремі підручники для молдавських шкіл так для 4-х річок, як і для 7-ми річок та педтехнікуму.

Поряд з упорядкуванням граматики, виникло питання усталення молдавської термінології, навіть творення її для всіляких наукових і технічних дисциплін, що їх викладається в школі, а також і термінології мови взагалі, що без неї годі й думати провадити будь-яку культурну роботу. Тут довелося діяти якнайшвидшим темпом. Протягом недовгого часу видано кілька словників молдавської мови, між ними й термінологічний коротенький, на швидку складений, словник. Та ця праця не задовольнила потреб, вона тільки зменшила гострість питання. Тому, науковий комітет розпочав серйозну роботу над термінологією й досі опрацював географічні, арифметичні терміни, обробляє альгебраїчні, провадить велику роботу над складанням великого термінологічного словника й словника російсько-молдавського, що ляже в основу засвоєння молдавської термінології.

На черзі видання українсько-молдавського словника. Діалектологія молдавської мови — справа не така актуальна для Молдавії, виходячи з невеликих територіальних її меж, проте й на цій ділянці вже провадиться серйозна наукова робота. Вже відбулося кілька подорожів краєзнавців вкупі з діалектологами по Молдавії для вивчення діалектів мови, що зустрічаються понад Дністром. Особливо характерна подорож діалектологічного гуртка, що обійшов всі райони Молдавії й в самій народній гущі перевіряв прийнятність нового правопису. Це допомогло мовознавцям виправити ті помилки, що вони припустили підчас складання граматики.

Окреме місце посідає історична робота наукового комітету. Аджеж перед наукою тут стоїть серйозне питання марксієвського викладу історичних фактів і висновків.

Тут покластися на авторитет тільки освіченості неможна. Тим паче, що історія ця має зв'язувати Молдавію потой-і-поцейбічну. Вступною роботою в цій галузі треба вважати історичну розвідку тов. Кіору, що поклав початок дослідження історії молдавського народу й зокрема історії революційного руху на Молдавії. Але ґрунтовну працю з історії Молдавії мають дати басарабчани т.т. Дембо та Гоян, що на них покладено впорядку-

вати історичний матеріал у певну систему. На сьогодні уже є більше чи менше закінчена праця з історії Басарабії, що її окремо розробив Дембо й подав на розгляд наукового комітету.

Краєзнавча робота наукового комітету також заслуговує на те, щоб про неї мовити кілька слів. Аджеж за відсутності будь-яких матеріалів з цієї галузі, ті невеличкі роботи, що їх уже має науковий комітет, це не абиякі досягнення. За короткий час існування „Н. К.“ устиг видати кілька книжечок молдавських пісень та приказок, деякі розвідки з краєзнавства. Головна ж робота його в тому, що досі налагоджено, більшою чи меншою мірою, вивчення пам'ятників старовини, вивчення звичаїв, побуту та арактерних особливостей молдавського села, лагодиться історично-статистична збірка, поширюється сіть краєзнавчих організацій і на сьогодні в ряді районів уже існують краєзнавчі гуртки. Серйозна робота провадиться в галузі охорони та збирання пам'яток історії та побуту. Молдавський музей, заснований „Н. К.“, найліпший доказ тому, з якою любов'ю і прихильністю робиться ця складна робота, якої великої енергії й зусиль довелося прикласти на впорядкування першого на Молдавії національного музею. Тут є надзвичайно цінні експонати і особливо з галузі побуту, ремесла та уборів.

І, нарешті, художня секція провадить вивчення молдавського малярства, збирання давніх зразків молдавської художньої творчості. А головним чином фіксує молдавське життя для музею. Досі ця секція зробила вже багато цінного. Там уже є кілька зразків старого мистецтва й т. ін.

Звичайно, це тільки майже перелік складної роботи молдавського наукового комітету, бо вичерпати всю його культурно-освітню діяльність в розмірах статті неможливо. Але й з цього видно, яких велетенських наслідків досягла молода Молдавія в справі культурно-національного відродження, в справі творення молдавської науки, молдавського письма, за короткий час існування АМССР. Справді, картина грандіозного культурного будівництва, що здійснюється за проводом партії, на цих руїнах така могутня, що тільки прийдешні віки глибокого розроблювання цього колосального матеріалу зможуть оцінити й вичерпати тему. Ми ж тільки додамо, що послідовно здійснюючи більшовицькі засади в національній політиці, молода молдавська республіка не спиняється на тому, що є. Заходами наукового комітету, зокрема його голови тов. Кіору, молдавські наукові сили зв'язуються з українськими й при ВУАН засновується катедра „Молдавії“ та засновується молдавська аспірантура при інших наукових закладах УСРР. Ми вже не кажемо про заснування аспірантури при науковому комітеті, що виростаючи на більшовицьких традиціях наукових робітників Молдавії, за приводом братніх культур, поведуть далі молоду молдавську науку.

V

Найбільше курйозів так побутових, як і професійно-освітніх в організації культурного процесу на Молдавії становила школа. Аджеж на цій ділянці культури Молдавія становила, на час організації республіки, абсолютну пустелю. Жодної школи, підручника, учителя, ні навіть будь-якого практичного стажу за плечима — молдавани не мали. І цю цілину треба було розорати плугом соціалістичної освіти, розворушити ралом молдавської літератури, що до її творення приступили разом із творенням школи. Треба було вщепити молдавському селянинові, разом із свідомістю потреби вчити своїх дітей, ще й потребу вчити їх саме в молдавській школі, що в ній убачав темний селянин, заітований контрастами, якусь нову пастку для себе, вигадану кимось йому на шкоду. А й уже пославши Петрика чи Павлика до нової школи, не раз

з острахом через плече заглядав зроду не учений молдаван, та прислухався як мале виводить „по нашому“:

— Тата ары ку плугу ¹⁾. Порку рымы ла поарты ²⁾.

Отже довелось витратити колосальні сили на те, щоб ці настрої розвіяти й утворити новій школі сприятливі умови.

І почалося. Насамперед почався складний процес творення молдавського підручника новонародженими вченими, що відкидали, як ми згадували вище, правопис газети „Плугарю Рош“, найбільше близький молдавським масам заводи́ли правопис пофранцуженої Румунії, чи брали в основу понадипрутські говірки молдаван. А з того почався заколот, бо „Плугарю Рош“ так чи так приготувала ґрунт для утворення граматики, саме за тим принципом мови. Отож писали підручники „по своєму“, „Плугарю Рош“ подавала масовий матеріал для читання „по своєму“, а в наслідок — другого року існування молдавських шкіл на складах ДВМ лежало чималенько продукції нових учених мертвим капіталом.

З другого боку почалася боротьба за молдавського вчителя. З третього почалася боротьба й гонитва саме за радянським молдавським учителем, що є досить трудна справа навіть сьогодні, на шостому році існування АМСРР.

От у таких умовах розпочиналася молдавська освіта. І часи організації — то найгірші часи. Проте залізна система в радянському будівництві, що її виробила партія, дала належний напрямок і молдавській школі й тепер справа освіти на Молдавії становить досить впорядковане видовисько. Коли на початку існування АМСРР шкіл молдавських по всій республіці було лише 11, то 1928/29 року їх уже було 117 а на 1930/31 рік, тобто на час, коли має здійснитися плян загального навчання, — молдавських шкіл існуватиме — 154.

І всі ці школи уже більше чи менше забезпечено приміщеннями, задоволено підручниками, вчителями, що пройшли відповідну підготовку на національних курсах та в молдавському педтехнікумі. Легко собі сказати — дійти від 11 випадкових малописьменних молдавських учителів, до 512 їх, що працюють нині по молдавських школах. А тим паче, що певна частина їх уже таки дійсно вчителі, а певний прошарок — саме вчителі радянські.

Отже це велетенська робота. А надто ускладнялася справа шкільного будівництва тим, що уряд Молдавії мав перед собою не компактну масу молдаван, а барвисту, щодо національного складу, територію, заселену багатьма національностями як от: українці, росіяни, євреї, болгари, німці, чехи, поляки, що рясно селами, мов острівцями, вкривають радянську Молдавію. Треба було аж надто напружуватись, щоб здійснити велетенські пляни народньої освіти; тепер поставлені перед молодим урядом.

Які ж ці пляни?

Загальне навчання — як найповажніша умова для розгортання культурної революції — серед плянів загального радянського будівництва посідає найпередніше місце. За первісним пляном, загальне навчання мали здійснити в 29/30 році. Але матеріальна скрута молодої республіки, її економічна й культурна відсталість трохи загаяли здійснення плянів. Подальші пляни вже містять в собі програму таких робіт, що дають надію, що принцип загального навчання реалізується до кінця 31/32 навчального року. Хоч, правду мовити, Молдавія й тепер уже близька до здійснення пляну загального навчання. Уже й тепер окремі національності на Молдавії задоволені школами в таких розмірах: молдавани — 76,6%, українці — 84,7%, росіяни — 76,5%, євреї — 59,3%, німці — 100%, болгари — 66,6%, та інші.

¹⁾ Тато оре плугом.

²⁾ Свиня ритється біля воріт.

Тут, вважаємо, буде цікаво поглянути на динаміку зростання шкіл, надто першого ступеня, яких на Молдавії одкрито найбільше, бо молдавани належать до культурно - найвідсталішого народу.

Шкільн. комплек. за нац. ознаками	Повинно бути 24/25	Було 25/26	Було 26/27	Було 27/28	Було 28/29	Було 29/30	
Молдавські.	512	11	187	236	257	308	60,2
Українські.	801	441	406	481	529	612	76,5
Російські.	110	40	50	59	65	67	61,0
Єврейські.	114	45	61	63	70	66	58,0
Німецькі.	30	23	24	26	27	26	86,7
Болгарські.	19	3	5	7	9	12	63,2
Інші.	3	2	1	5	5	3	100%
	1589	565	737	877	962	1094	69%

Відси видно, як школи деяких народностей на Молдавії зменшуються. Але це тому, що багато шкіл українських та російських змолдованізувалися, бо переважна більшість тамтешнього населення молдавани. Та далі число шкіл однаково зростає й на сьогодні німецька та українська народності на Молдавії школами задоволені найбільше. На сьогодні дітей по школах молдаван відносно українців менше майже вдвоє — молдаван 14327, а українців — 22954, а всього учнів по нацшколах — 46112 чоловіка. Це тільки в школах першого ступеня, де навчається дітвора від 8 до 11 років.

Отже ще й досі молдавська національність відстає в культурі від інших народів, як німці, українці, росіяни тощо. Це тому, що шкільне будівництво і дотепер перебуває у дуже скрутному стані. Молдаван учителів для молдавської школи ще й досі трудно добути в потрібному числі й тому не цілком задовольняється потреба людности в школах. Проте, загалом можна сказати, що охоплення школами дітей молодшого віку не таке вже й зле: в 28/29 році воно становило 87,8%, а на цей рік відсоток зріс.

Семирічка, — як школа, де має поширити свій загальноосвітній цenz школяр першого ступеня — справа для Молдавії особливо трудна. Бо ще й на першу ледве добрано учительський персонал, — а для другої його добути ще трудніше. Перед робітничо - селянським урядом Молдавії повстало питання будувати сіть семирічних молдавських шкіл так, щоб до 1931/32 року на 16 комплектів першого ступеня припадала одна семирічка. Але пляни трохи загаялися за браком коштів та за відсутністю учителів: на сьогодні молдавських семирічок існує 9, а спроектовано на 31/32 рік — 24, українських 15 та інших у відповідних пропорціях. А всього семирічок на Молдавії (російських, німецьких, болгарських, єврейських та інш. на 28/29 р.) — 37. В 1925/26 р. молдавських семирічок було 1.

Збільшується і кількість учнів у школах другого концентру. Вже розтоплено лід байдужости молдавана до освіти і нині молдавська молодь потоками плететься до них. Молдаван 26/27 року в школах 2 - го концентру було тільки 3,6%, а 1928/29 р. їх уже є 8,5%, а на цей рік число молдавських дітей виросло понад 10%. Незначний відсоток молдавських дітей у семирічках ще й тому, що молдавська школа - семирічка відкрилася тільки по 27/28 року. Ще тільки йде процес формування молдавської семирічки.

Відрадним явищем є той факт, що жіночому навчанню рік - у - рік приділяється все більшої та більшої уваги. Селянство чим далі більше

переростає зашкарублі традиції й чим рік більше надсилає до школи дівчаток. 1925/26 року по школах другого концентру було дівчат тільки 309 душ, а 1928/29 року їх уже є 1579 душ.

Комплектування шкіл та комуністичне виховання — зараз, в період загострення класової боротьби, на Молдавії набуло виключної уваги. Тут бо шкільна галузь була дуже запущена. Що влітку 1928 р. за ініціативою газет „Плугарю Рош“ та „Червоний Орач“, комсомол Молдавії, обслідуювши школи, виявив багато такого, що можна було мати хіба лише у школі старій: і антисемітизм, і просто собі „контра“ і залишки заболотненщини. А найбільше це політична неписьменність учительського й ученицького складу — як ліс непрохідний. Тому довелося вжити деяких заходів оздоровлення школи, приділити особливої уваги комплектуванню шкіл із рідних нам соціальних шарів так по лінії учителів, як і по лінії набору школярів. І на сьогодні соціальний склад учнів уже більше чи менше задовільний. Так дітей незаможних селян — 51,4%, середняків — 43,6% та заможних — 5,0%, дітей робітників — 3,0%, кустарів — 4,4%, та інш. 4,4%. Комсомольський та піонерський рух по школах поживавлено і вже 28/29 року комсомольці з піонерами становлять кадр — 21,5%.

Варто сказати кілька слів про розвиток громадськості в школах. Молдавська дівчата, що з молоком матері впивала в себе одлюдненість, в якій перебував молдавський нарід за царату — розворушилася зараз он як: піонерський і комсомольський рух тепер жвавішає, шкільна кооперація, мопрівські гуртки — прищепилися якнайкраще й дівчата іноді править за ініціаторів у великих політичної ваги справах.

Цілком окреме місце посідає в освітній системі Молдавії — професійна освіта. До радянського устрою, на цьому клапті землі, про професійну освіту й не чули; вона тут цілком нове явище, витвір радянської влади. Нині на Молдавії існує кілька професійних шкіл, що серед них: молдавський педагогічний технікум, молдавські педагогічні двоохрічні курси, три сільсько-господарські школи, дві кустарно-ремісничі школи, чотири робітничі факультети. От ці заклади й здійснюють програму професійної освіти на Молдавії. Звичайно, що питання підготовки кадру педагогів на Молдавії нині найгостріше, і тому цілком зрозуміло, що педкурси та педтехнікум користуються щонайбільшою увагою молдавського уряду і суспільности. Тут робота провадилася щонайпідсиленішим темпом.

На допомогу технікумові — засновано педкурси, що провадять, власливо, перепідготовку учительського кадру. А основну увагу в освіті молдавського вчителя — звернено на українські ВИШ'ї. Та всеж питання про учительські кадри загострювалося щораз дужче. І тому вживається заходів заснувати при педтехнікумі рівнобіжні групи. Це, і ряд інших заходів, дає вже й тепер позитивні наслідки; учительська криза потроху зменшується. Зменшується ця криза ще й тим, що на педкурсах і в педтехнікумі побільшало соціально-рідних нам груп. Так, у педтехнікумі 28/29 р. склад слухачів був такий: — робітників — 7, селян — 62, службовців — 14: членів ВКП — 6, комсомольців — 55 та позапартійних — 22. Серед них молдаван — 57, українців — 12, росіян — 6, євреїв — 8. На педкурсах — робітників — 4, селян — 72, службовців — 3 та інш. 1; членів ВКП — 5, комсомольців — 21, та позапартійних — 54. Серед них молдаван — 57, українців — 11, росіян — 3, євреїв — 9.

Сільсько-господарські школи — на Молдавії — надбання не абияке. Адже ж суворі кліматичні умови приводять на Молдавію рік-поз-рік ті чи ті лиха. А до того ж Молдавія — аграрно-перелюднена країна і щонайліпше землевпорядження та способи оброблення землі тільки й можуть урятувати її від

сільсько - господарських дефіцитів. Тому ті три сільсько - господарські школи на Молдавії, що працюють тепер — є дуже і дуже важливі фактори для розвитку сільського господарства. Вони бо постачають Молдавії ті первісні кадри сільсько - господарських фахівців, яких так мало на Молдавії.

Школи ці мають 8,8% молдаван. А надто важливе те, що сільсько - господарські школи притягають чимраз більші партійно - комсомольські кадри й на 1928/29 рік в школах с. г. навчалось 1,9% партійців та 42,2% комсомольців. Це гарантує, що до сільського господарства увійдуться не тільки свіжа освічена хвиля робітників, а й свіжа громадська хвиля, що розворушить консервативні шари молдавського селянства, такого затурканого й гнобленого раніше.

Одначе вартий окремої уваги дуже малий національний відсоток молдаван у школах. Молдавани й досі ще упертіші в своїх сільсько - господарських традиціях виноградарства та садівництва й тому менше їх в школах сільського господарства. Та вже й на цій ділянці спостерігається прогрес, набір до шкіл минулого року дав більший відсоток молдаван.

Професійно - технічні школи на Молдавії залишають бажати багатьох кращого. Вони бо більшою мірою не відповідають економіці Молдавії й молоді технічні сили не можуть потім пристосувати своїх знань у себе вдома, як скінчать школу. Тут треба перебудувати школи й пристосувати їх до тих галузів промисловости, які розвиваються в умовах Молдавії і які мають перспективи для розвитку. Інакше, вони себе навряд чи виправдають, бо профтехшколи інших республік постачають таких же спеціалістів, що пристосовують у себе вдома.

Школи селянської молоді, проте, мають більше поширення серед молдаван.

Вони й поповнюють ті прогалини, які є в сільсько - господарських школах. Особливо відрадне явище є те, що школи сільської молоді одразу ж забезпечили себе соціальним і національним складом, у них молдаван було на 1928/29 р. 36,5% на всю масу національностей, що живуть на Молдавії.

Окремої уваги потребують робфаки на Молдавії, що заснувалися у виключно трудних умовах. Серед численної маси наймитства на Молдавії, робітничий факультет давно вже був потрібний, проте аж 28/29 року спромігся робітничо - селянський уряд їх організувати. Нині на Молдавії існує 4 робфаки з 205 чоловіками слухачів (на 28/29 рік). Та тут, хоч соціальний склад робфаків скомплектовано добре (робітників 151), проте, національний склад, як робфаків молдавських, незадовільний; там тільки 6 чоловіка було молдаван. Щоправда, важить тут те, що робітників - молдаван на Молдавії мало. Членів ВКП на робфаках — 23 та комсомольців — 85, що промовляє найліпше про соціально - вдалий добір слухачів.

Політична освіта на Молдавії розвинена чи не найліпше. Молдавія густо вкрита сіттю політосвітніх закладів: хат - читалень, сельбудів, бібліотек. Молдавських х/ч та с/б є 111 (на 1928/29 р.) Ці організації провадять величезну масову роботу серед селян способом притягнення їх до гуртків культурної роботи. 1928/29 року існувало на Молдавії 109 гуртків та 142 куточки, що охоплювали 2450 чоловіка людности. І коли ця цифра учасників культурно - освітніх гуртків здається невеликою, — то тут треба мати на увазі, що гуртки ці працюють там, де зроду - віку не було жодної культури, де письменних людей (з - молдавська) цілком не було, де всяка культурна робота — має починатися від нічого, від найперших відомостей, від найперших ступнів. Переважна кількість політосвітніх установ користуються пересуваними бібліотеками, що їх є на кожний район по одній, а в середньому на кожну пересувку припадає від 2 до 4 тисяч книжок. Від 2 до 4 тисяч там, де одвіку не

було й натяку на письменність! А коли подати, що ці книжкові фонди складаються із національною мовою книжок — то ви можете легко уявити, яку колосальну культурну роботу провадять ці пересувки.

Ліквідація неписьменности — це на Молдавії не кампанія, а система великої складної роботи. Бо коли на Україні, скажімо, неписьменні вираховуються відсотками, то на Молдавії навпаки, відсотками вираховуються письменні. Тільки 28/29 року, шкіл лікнепу, на маленькій числом людності Молдавії, існувало аж 245. Цю велетенську цифру гармат культури, що трошили одвічні мури молдавської темряви — щоб оцінувати, треба знати, якої енергії доклали партія й радянська влада там, щоб підняти уперто консервативні шари селянства, звиклі до неписьменности. Це тільки можливо за диктатури пролетаріату, за проводом партії Леніна, що єдина в світі дійсно дбає про економічний і культурний розвиток людства. І тут, на Молдавії, де не було ні держави, ні письма — це найліпше доводять факти, хоч би й з галузі ліквідації неписьменности.

Все це зробило те, що серед молдаван ми тепер можемо теж вираховувати неписьменних у відсотках. Бо 1925/26 року школи лікнепу охоплювали 8118 чоловіка, 26/27 р. — 9207 чоловіка, 27/28 р. — 7900 чоловіка, 28/29 р. — 23000 чол. Ми подаємо цифри тільки учнів шкіл лікнепу. А справді ліквідовано неписьменність значно більшого кадру громадян, що проходили свою науку, так би мовити, приватним порядком, з-під рук активістів — громадян.

Кінофікація, радіофікація, клубізація, коли можна так висловитись, театралізація радянської Молдавії — це щось велетенського, коли порівняти цю роботу з коротким часом існування молдавської республіки. На 28 р. по Молдавії було 28 кіноустановок, до сотні радіоустановок, та кілька пересувних кіноустановок, 19 клубів і 7 театрів — це все здобутки Жовтня в культурі на Молдавії. Ми вже не згадуємо величезної роботи, що провадять інші громадські культурні організації на Молдавії. Їх велике число. Із цього видно, якими велетенськими кроками ступає молода молдавська пролетарська держава по шляху культури.

Тепер подивімося в інший кінець творчости молодой молдавської пролетарської суспільности, на царину колись забороненої для плебсів „духовної“ культури, на царину творення пролетарської літератури, театру, образотворчого мистецтва, музики і ін.

VI

Проблема підсиленого культурного будівництва на Молдавії уперлася в проблему організації кадрів культурних робітників, а надто на ділянці науки, мистецтва й зокрема літератури. А це, знов же, вимагало організації такого середовища, де б міг зростати, кваліфікуватися молодий пролетарський мистець, могла б плекатися молода пролетарська література, мистецтво. Конкретно, справа стала на те, щоб організувати десь культурні сили, що досі купчилися біля редакції, що сама дуже невинітне приміщення.

А зріст кадру натискав і вимагав швидшого розв'язання справи. Тоді, з ініціативи групи письменників та молодих вчених Молдавії, за допомогою та з братньою підтримкою партійних і радянських органів — на Молдавії утворилася „Каса культурий молдовенешть“¹⁾, що й править за культурне середовище для працівників молдавської культури, за вогнище культурно-наукової думки, провадить розроблення та експонування молдавської культури в зразках давньої і теперішньої народньої творчости.

Будинок культури існує при науковому комітеті, що фактично й керує ним.

¹⁾ „Каса культурий молдовенешть“ — молдавський будинок культури.

Нині у Будинку Культури працює ряд культурних та наукових секцій, що роблять величезної ваги культурну роботу так у галузі вивчення теперішньої Молдавії, як і вивчення її історії, побуту, культури минулої. Це секції: мовознавства, літератури, бібліографії та мистецтва (музика, малярство, орнамент, хор і ін.).

Секція мовознавства, що перед нею насамперед повстало питання виробити якусь певну хоч би примітивну граматику для шкіл, виробити хоча б початкового якогось словника молдавської мови та термінологічного словника — зараз таки й розпочала цю роботу. Ряд словників вийшов до цього, але секція мовознавства переглядає той увесь зібраний матеріал, розробляє його, укладає за найновішими висновками лінгвістів, упорядковує слова за походженням та значенням. Це робота дуже складна й секція ще якийсь час не зможе дати чогось остаточно закінченого, але наблизить молдавських вчених до тих справжніх джерел, що їх з такими труднощами відшукували окремі робітники молдавського слова. Словник незабаром вийде упоряджений за доглядом секції мовознавства.

Ще багато дечого стоїть перед секцією, але це головне, над чим вона працює зараз.

Отже, найближчим часом секція подасть уже солідний якийсь матеріал, що впорядкує до певної міри словотворчі дискусії поміж молдаванами.

Літературна секція провадить так само велику й складну роботу, що, головним чином, полягає в організації молодих молдавських радянських письменників, про яких скажемо отут кілька слів.

Молдавська література, як ми вже говорили, зародилася в редакції „Плугарю Рош“. Перші натяки, не так на суто літературну, як на літературно-наукову роботу, подибуємо ще на початку існування газети. За піонера молдавського друкованого словника треба вважати колишнього редактора газети Павла Кіору, що розпочав молдавську літературу й молдавську наукову роботу з видання зібраних ним у невеличкий співаничок „Кынтичи Молдовенешть“¹⁾ — твори народної словесної творчості — пісні молдавські, що збереглися в народі до цього часу. Як для початку — це робота була дуже велика. Далі, він уложив ще деякі книжечки етнографічно-побутового змісту, а пізніше дав чималу історичну роботу — історію Молдавії. З його ініціативи, пізніше при газеті „Плугарю Рош“, почала виходити „Унгерашу поезий“, пізніше перетворена на „пажіна литерары“, а ще пізніше на літературний додаток „Молдова литерары“ й, нарешті, на літературний журнал. От тут, при газеті, заходами робітників редакції та самого редактора Кіору, почали купчитися самотні літературні сили. Сили ці йшли з молдавського села. Спочатку прилучився дехто з молдавських учителів, але це одиниці, а основна маса молдавських письменників нині — це селяни газети „Плугарю Рош“, що на ній вивчилися молдавського письма, на ній навчилися писати й на ній зростають.

Мірою виростання письменників та поетів ширилося видання і ширилися самі лави письменників. І ось тут, коли вже був певний гурт людей, що систематично провадив літературну роботу, повстало питання про їхню організацію, про їхнє виховання. Всі вони, в більшості, народ малописьменний, малочений, а дехто з освічених просочений старими літературними традиціями, старим літературним смаком, старим розумінням літератури. І це своє розуміння вони переносили в гурт молодих письменників, що починали від сьогодні й, як звичайно, готові були запозичати в старіших, освіченіших своїх колег. А насамперед повстало питання підпорядковувати

¹⁾ „Кынтичи молдовенешть“ — молдавські пісні.

літературну роботу до наших загально-політичних та соціально-економічних умов і завдань, підкорити інтересам робітничо-селянської державности, бо часто серед письменників можна було спостерігати збочення на тематику не цілком радянську. Особливо гостро стало питання про виховання радянського кадру письменників, коли до літератури почала припливати ворожа куркульсько-непманська стихія, замаскована іноді червоним віршем.

Тоді, знов таки з ініціативи тов. Кіору, скликано першу організаційну нараду письменників, що ухвалила організувати спілку молдавських радянських письменників з центром у Балті. Спілка ця пізніше оформилася, назвавшись „Рэсэриту“, і стала біля керма літературного, взявши редакцію видаваних книжок на себе.

Та спілку організовано вже тоді, коли більше або менше позначилися літературні імена в молдавській радянській літературі. До цього часу літературу видавало молдавське державне видавництво неорганізовано, тому можна натрапити напочатку на видавання часом і непотрібного, а часом літератури не цілком ідеологічно витриманої. Але від дня організації „Рэсэриту“ видавання літератури набуває вже певного пляну, певної ідеологічної підоснови, літературний процес набуває організованости, письменники починають цікавитися соціальною підосновою літератури, починають братися до вивчення теорії, простіше кажучи — починають учитися. Дата організації літературного процесу на Молдавії — це 1928 рік. Тоді закладено літературну організацію.

Цікаво відзначити одно досить цікаве явище: організувавшись, молдавські письменники не уникли, мабуть, загальних хвороб, виробляти плятформи й маніфестуватися. Серед письменників визначилися дві групи одна одній ворожі: „теоретики“ пролетарської літератури й „теоретики“ селянської літератури. Не кваплячись набути собі літературної кваліфікації взагалі, письменники почали дебатовати питання, до „якої“ літератури їм себе вважати за причетних: чи до пролетарської чи до селянської. Це питання дебатовалося на всемолдавській конференції письменників минулого літа, дебатується воно й тепер.

На конференцію письменників запрошені були представники від ВУСПІ, щоб допомогли молодим письменникам розібратися в складних ситуаціях теперішнього часу, але відти, „на жаль“, ніхто не приїхав.

Так чи так, поряд дебатів, часом непотрібних, а іноді й шкідливих, молдавські письменники, за допомогою партійної організації, ступили всеж на правдивий шлях і звуть себе зараз радянськими письменниками. Це найбільше відповідно, бо Молдавія потребує саме радянської літератури, що поступово зможе в тематиці соціологічно оформитися залежно від тих соціально-економічних процесів, що зумовлять дальший розвиток економіки Молдавії, на базі якої розвиватиметься далі молдавська національна радянська література й культура взагалі. Нині спілка „Рэсэриту“, в цілому працює в літературній секції „Касы культурій“, провадить там літературні вечори, диспути та лекції з молдавської літератури, видає „Молдова літерары“, видає твори молдавських письменників, популяризує їх серед молдавського населення. Всі вони, як один, тісно зв'язані з „Комитету ди шттинцы“, з видавництвом, з усім культурним процесом Молдавії.

Хоч і недавно зародилася молдавська література, хоч і йде вона часом шляхами провінціального дилетантства, проте на літературному обрії вже світять імена літературних зірок. Це поет, визнаний майстер слова Андрієску, що його віршів видано вже кілька книжечок. Цей чабан у минулому, пізніше шахтар, командир Червоної армії, комунар-поет — забрав уже увагу всього молдавського суспільства. Він звернув на себе увагу й Панаїта

Істраті, коли той приїздив у чергове провокаційне турне до Молдавії й помінився перекласти на французьку мову кілька його найудаліших віршів, що, очевидно, й зробив. Поет Кошереу, що 50 років працює за сільського вчителя в молдавському селі, а почав писати тільки за радянської влади, дав кілька зразкових, високої майстерності віршів. Уже тепер його вірші входять до читанок і декляматорів. Поет Ф. Малай — селянин, що прийшов за літробітника до газети „Плугарю Рош“ із сількорів. Він був членом комуни „Від темряви до світла“, а тепер посів переднє місце серед молдавських письменників і поетів. Досі видано кілька книжечок його поезії.

Решта поетів ще молодняк, що вчиться на зразках старших, але вже й зпоміж себе висуває здібних, обдарованих поетів і письменників.

Серед прозаїків видатне місце посідає письменник — басарабчанин тов. Мілеу, що представляв молдавську літературу на з'їзді ВУСПП'у. Його оповідання — цінна вкладка в літературу Молдавії й він починає що далі більше місце забирати серед молдавської літератури.

На критику не спромоглися ще. Більше чи менше визначного критика серед молдавських літераторів немає.

Зле відбивається на розвиткові молдавської літератури те, що й досі ще вони не нав'язали щільних зв'язків з літературою братніх народів і зокрема з українськими пролетарськими письменниками. Тому перед організацією ВУСПП стоять завдання налагодити щонайщільніші зв'язки з братньою організацією молдавських письменників, подбати про переклад хоч би дечого з їхньої творчості, допомогти їм у складній і трудній роботі.

Та як не трудно, як не обмежено молдавських письменників у можливостях, тільки за 1928 рік видано 10 назов прози і 8 назов поезії, вже за безпосередньою допомогою і редакцією „Ресариту“. Зараз лагодиться видання альманахів, організуються місячні літературні курси для початківців, намічається ряд екскурсій письменників на заводи й підприємства СРСР для обізнання з побутом, життям і працею робітників, намічаються екскурсії по СРСР, впоряджено літературну консультацію при будинку культури. Все це спрямоване на підвищення кваліфікації молдавських письменників.

Минулого літа ще ВУСПП цікавився, порядком чергової кампанії, молдованами, — в Харкові помінилися видати збірку молдавської літератури в перекладі на українську мову, але так і лишилося це не виконаним. Це вже мусить зробити редакція або „Червоного Шляху“, або „Гарту“, способом вміщення перекладів у самому журналі, щоб дати можливість українським трудящим ознайомитися з братньою літературою Молдавії.

Загалом, за своє коротке існування „Ресариту“ зробила велику культурну роботу, що її переказати тут годі й думати. До цього питання варто буде повернутись колись окремою розвідкою.

Молдавські письменники прислужуються також, у чималій мірі, роботі лінгвістичної секції будинку культури, як і роботі наукового комітету. Вони, будучи на селі, в своїх творах подають зразки народньої мови, а часом і надсилають спеціальний матеріал для мовознавців.

Отака, в короткому обрисі, путь розвитку молдавської літератури на сьогодні.

А тепер звернемося до інших галузів культурної роботи, що зосереджується в будинку культури.

Надзвичайно важливу роботу провадить так звана бібліографічна секція молдавського будинку культури. Вона зв'язалася з усіма бібліотеками Харкова, Києва, Москви, Ленінграду, одержує з Ленінграду всі друковані твори від Академії наук (від доповідів до монографій), вивчає тамтешній

книжковий фонд, вибирає собі літературу, що стосується в той чи той спосіб до Молдавії, її минулого і сучасного. Ленінградські бібліотеки із свого книжкового фонду мають видати Молдавії 1500 книжок для молдавської наукової бібліотеки. Серед них багато цінних книжок молдавською мовою або безпосередньо про Молдавію. Харківські бібліотеки так само прихильно зустріли молодих молдавських діячів науки. Бібліотеки Харкова помінилися заснувати в себе спеціальні відділи „молдавіка“, а також передати молдавській науковій бібліотеці всі дублікати книжок так молдавською мовою, як і про Молдавію, помінилися обмінюватися книжками порядком пересування цікавих примірників з Харкова до Тирасполя й навпаки. Зокрема Одеська публічна бібліотека мала в себе багато книжок про минуле Молдавії. Бібліографічна секція нав'язала щільний зв'язок з нею і тепер ці книжки потрапляють на Молдавію для вивчення культури та історії молдавського народу. Серед матеріалу одеського історично - археологічного музею знайдено багато книжок про молдавське минуле, а також 32 грамоти молдавських господарів у оригіналі, писані на пергамені. Ці цінні матеріали передано молдавському будинкові культури, як дарунок від одеських учених. Грамоти ці містять дуже цікаві відомості з права, побуту, ладу колишнього, ще за господарів молдавських, і дають до рук молодим ученим оригінальний матеріал. У Москві добуто також багато цінних матеріалів з історії ладу та права на Молдавії - Басарабії, багато цінних документів і, між іншим, старовинну мапу (трохи чи не першу) Басарабії.

Не менше цікава робота музейної секції. Вона збирає експонати духової і матеріальної культури Молдавії, збирає матеріал із історії, етнографії. Цей музей варто подивитися. Експонатів, щоправда, там не багато. Але зате, кожний з них — це ціла історія. І не минулого, це подадуть уже вчені, а сучасного. Кожний з них промовляє про надзвичайну енергію робітників цієї секції у виконанні поставлених перед собою завдань. Там є експонати, добуті просто за неможливих умов.

Дальша робота провадиться і, в недалекому часі, музей поповниться новими експонатами, що їх передадуть різні музеї України і всього СРСР.

Будинок культури має ще одну цікаву секцію — це секція мистецтва, що збирає та розробляє молдавську народню творчість, так з музики, як і письменства чи малярства. Молдавський орнамент, шитво, різбарство — дуже цікаве, але не досліджене. Отже секція мистецтва і провадить таку роботу.

Молдавська мельодія не збереглася написаною ніде. Вона є тільки в народі. Тому секція мистецтва взялася зібрати і записати всі молдавські народні пісні. Уже розроблено і гармонізовано кілька мельодій, що увійшли в репертуар молдавської народньої капели, симфонічної оркестри, заснованого Наркомосвіти.

Кілька слів про цю оркестру. Молдавія досі не мала своєї оригінальної музики. От ця оркестра і мала створити таку музику й частково створила. Але віддана під оруду не зовсім вправного музики, великої культурної цінності не становить. Вона становить тільки цінність матеріальну... з того погляду, що на неї витрачається багато грошей. Її гармонізація народніх мельодій цілком невдала. Але щодалі виправляє свою роботу. Очевидно, коли підтримають вправні музики братньої України, — то напевне з неї буде цінна культурна величина.

І далі, пісня.

Ви не чули дойну? Шкодуєте. Це дійсно є що послухати. По дойні, кажуть, тільки і пізнавали молдавана — „тринадцяту віру“, — як по гопаку українців.

І дойна таки прекрасна пісня. Журна і тужна, як уся історія притоптаного молдавана. Але крім неї — ще невичерпні скарби молдавської словесної і музичної творчості. Молдавська пісня, то метка як вогонь, то плавка, як шовк, на веретені, повсякчас ніжна, замріяна, розлога й зелено-п'яна, як молдавське іскристе вино. От цю пісню і розробляє молдавська народня капеля - хор.

Хор уже має в репертуарі понад 200 пісень, що серед них є і український російські. Але переважно молдавська пісня, донесена до наших днів молдавським селом. Та це тільки початок великої складної роботи, що її провадять молдавські музики. Пісня тільки досліджується, даючи все нові й нові скарби. Хор молдавський складається з 40-50 чоловіка, що, як і оркестра, перебуває на державному утриманні — на бюджеті наркомосвіти АМСРР. Хор цей має колосальний успіх, хоч він ще дуже молодий.

І нарешті театр. Молдавський театр! Молдавська національна театральна культура, отут у двох кроках від румунської сигуранци! Молдавський театр, на березі Дністра, на оці у румунських боярів, що винищують все, що є не румунського, все, що є саме не буржуазно-націоналістичного румунського, — росте і квітне молдавський театр, молдавське мистецтво, за допомогою робітничо-селянської держави.

Театр засновано недавно. Лише два сезони театральні працював молодий театр молдавський, але вже здобув собі славу серед молдавського трудящого селянства й робітництва. Зараз він вступає в третій, найцікавіший сезон, коли реорганізує свою роботу.

Однак, на театральному фронті маємо бажати багато кращого. Насамперед витрачаючи гроші на театр, не знайшли для нього керівника. А теперішній художній керівник — носить на собі тавро дуже і дуже поганої „любительщини“, щось на зразок Гаркуна - Задунайського на гастролях. Через це театр плутається часом в такому репертуарі, що аж жаль бере. Друге — немає ще актора. Це ускладняє становище, бо невмілий провід псує ті сили, що потрапляють туди. Третє, найгол'віше — немає оригінальної молдавської п'єси. Ще не народився молдавський драматург, а перекладна драматична література береться на смак перекладача або недосвідченого режисера.

Але це минуче. Аджеж і молдавського режисера також немає. В міру зросту культури взагалі — народиться й цей мистець. Загалом молдавський театр, уже й зараз, як сама організація вщепився молдавській трудящій масі й некультурне село молдавське вже само просить культури, — просить надіслати на гастролі театр.

Тут, як і у всьому іншому, треба негайної, широї допомоги братньої української пролетарської театральної культури.

* * *

Так поволі, руками самих трудящих, на руїнах молдавської національності, підводиться вимерлий народ. Підводиться, розправляє замлілі руки й стає творити, творити велику інтернаціональну культуру національну формою й соціалістичну змістом. Так практично здійснюється національна політика в Радянському Союзі, ось такі вона дає наслідки, ще нечувані, небачені в історії людства. І коли б це не були непохитні факти і цифри, ми б це могли зв'язати за легенду, що на них така багата Радянська Молдавія.

СКРИПНИК МИКОЛА

Контр-революційне шкідництво на культурному фронті *)

Давайте розберемось, що таке „Спілка Визволення України“, які були її завдання та які стосунки вона мала з національним, культурно - господарським розвитком українського народу і яким цвітом українського народу є діячі „Спілки Визволення України“? Передусім, чи є щонебудь надзвичайного у справі СВУ та що з загального погляду ця справа собою являє? За останній час ми виявили силами ДПУ та за активної участі і пильної уваги робітників, студентів, комунарів, громадян нашої республіки і нашого Союзу цілу низку різних шкідницьких організацій. Всі вони почали свою роботу приблизно 1924, — 1925, — 1926 років. Перший етап класової боротьби різноманітних і різнокольорових сил буржуазії, що були підтримані фінансовою, технічною інтервенцією всесвітньої буржуазії в боротьбі проти диктатури пролетаріату, закінчився перемогою Червоної Армії і закріпленням диктатури пролетаріату. Після ліквідації зовнішніх військових фронтів та змовницьких організацій і різних банд усередині країни ми переходимо до нової економічної політики, до нової відбудовної політики нашої країни.

Як це і треба було чекати, бо логіка класової боротьби неминуха і дає себе знати залізною послідовністю, буржуазія не відмовилась од бою, а далі мріяла і вживала заходів до поновлення своєї влади. Легальні та нелегальні буржуазні теоретики контр-революційного, зміновіхівського кшталту та їх агенти всередині нашої партії — троцькісти говорили про можливість тихого мирного переродження комуністичної партії, радянської влади і диктатури пролетаріату на термидор. Ми знаємо, що в історії не буває випадків, щоб яканебудь класа здавала свою владу без бою і шаленого опору і тому жалюгідними були думки право - опортуністичних елементів у нашій партії підчас Жовтневої революції про те, що буцімто можна скласти єдиний соціалістичний фронт з дрібно - буржуазними партіями меншовиків та есерів, бо боротьба рішила справу. Ганебними і жалюгідними були пізніше думки троцькістів, буцімто пролетарська класа здає завойовану владу без самих кровавих, самих жорстоких боїв. Бої точилися, вони мали інший зовнішній і внутрішній характер, аніж попередні за доби військового комунізму та громадянської війни. Точилася вперта, повсякденна, завзята, класова боротьба в різних формах, в тому числі і в формі підпільних змов, шпигунських, контр-революційних організацій.

З переходом до завдань реконструкції цілого господарства й усього життя нашої країни, до нових темпів роботи ми розкрили цілу низку шкідницьких контр-революційних організацій у Донвугіллі, Південсталі, військовій промисловості, на транспорті, в Наркомземі, Кооперативному союзі, корабле-

*) Промова на загальних зборах студентів у клубі Ради студ.-комун м. Харкова.

будівельному тресті, золотій промисловості, ВУАН'і і Всесоюзній Академії Наук. В чому причина того, що стало можливим тепер виявити ту цілу низку контр - революційних організацій? Причина, на мою думку, полягає в тому, що з переходом до реконструктивної доби електричним темпом пішла вперед діяльність всіх наших органів у всіх ділянках роботи, а тому склалися ножиці між темпами роботи комуністичної партії та робітничої класи і старозвичними темпами контр - революційних елементів, що пролізали у різні наші органи та господарчі організації. Темпи їх роботи були скеровані на те, щоб підривати, затримувати діяльність і розвиток наших органів. На ножицях наших темпів з їхніми темпами, що на їх рівні контр - революційні елементи старалися затримати роботу наших господарчих органів, на цьому нам удалося виявити їхні контр - революційні організації, змови. Нові завдання будівництва соціалізму, що їх поставила перед собою пролетарська класа, самі собою допомогли витіснити і викинути від себе чужі, шкідницькі, ворожі елементи. Коли наше життя струхнуло нові завдання реконструктивної доби, то стало видно для уважного пролетарського ока, як на поверхню сплив увесь накіп контр - революційних змов. Одним з таких накіпів є справа „Спілки Визволення України“.

* * *

Що таке „Спілка Визволення України“ . „СВУ“ — це одна із змовницьких організацій, це одна з декількох десятків контр - революційних організацій. Але ця організація мала свій своєрідний характер і свій окремий склад. Її члени вийшли переважно з кваліфікованої української інтелігенції старого ґатунку. Беручи її в цілому обсязі співвідносин і взаємин нашого Союзу і нашої країни, „Спілка Визволення України“, це контр - революційна „Енеїда перелицьована на український кшталт“. Шахтинські шкідники, що про них ви напевне читали, це була організація, якої члени були запеклими націоналістами російського ґатунку. Ви знаєте, який шалений опір свідомо вони ставили тій роботі, що її провадила комуністична партія і радянська влада, щоб українізувати установи і поширити творення української національної культури. Про це вони самі зізнали на попередньому слідстві і на суді. Шахтинці — це була організація російської націоналістичної контр - революції. Другою такою російською контр - революційною організацією був „Національний Союз“, що його зліквідувало в Москві Об'єднане Державне Політичне Управління“. У склад цього „Національного Союзу“, цієї націоналістичної організації російського ґатунку входили вчителі, професори, інженери. Спілка Визволення України проводила ті самі контр - революційні завдання, але на лад українського націоналізму.

Дозвольте мені перш за все підкреслити ті завдання і риси „СВУ“, що властиві і спільні їй та іншим контр - революційним організаціям. Риса, що об'єднує всі ці організації, це те, що до їх складу входили старі кваліфіковані сили спеців різного ґатунку, що вони складалися з публіки переважно і передовсім старого, дореволюційного виховання, що посідала певне суспільне становисько та вела попереду певну культурну, політичну і націоналістичну роботу. Всі ці організації ставили собі завдання спочатку переводити мобілізацію сил, набувати тіла на своєму організаційному кістякові і вести підготовку для того, щоб зробити певну шкідницьку роботу всередині установ і організацій нашої країни, щоб підбирати сили для насильного повалення Радянської влади і пролетарської диктатури. Організація СВУ — це була своєрідною організацією, головні діячі її, що їх промови і зізнання кожний з вас міг послухати, вступали в переговори з німецьким, антантівським імперіялізмом, Врангелем, Денікіним, з Кубанською радою, з Красновим, з Румунією,

Польщею, з ким завгодно, аби тільки добитись основного завдання — реставрації капіталістичного ладу, так у ті часи, як і тепер. Діячі СВУ вміло координували свою роботу з російськими монархістами, анархістами, меншовиками і іншими контр-революційними організаціями, так всередині нашого Союзу, як і закордоном. Декілька років тому закордоном відбулася нарада представників російських монархістів і українських націоналістів (хоча одні з них борються за „самостійну і незалежну Україну“, а другі за єдину неділиму Росію), вони, однак, прекрасно розподілили між собою обов'язки для єдиної мети — повалити диктатуру пролетаріату і на Україні і в Росії і в Білорусії і на інших землях Союзу. Всіма цими маріонетками контр-революційного театру керував єдиний центр буржуазії через об'єднання капіталістів-кредиторів старої Росії та емігрантських кіл поміщиків і капіталістів з України і Росії, через Детердінга і інших представників всесвітнього капіталу, через II-й і III-й відділи польського, румунського, чехословацького військового штабу. Від основних керівних сил всесвітнього капіталізму ідуть нитки, що зв'язують наші маріонетки — контр-революції і інші виступи всіх оцих різно-національних, з різними програмами російських, українських, білоруських, грузинських тощо контр-революційних організацій.

I „Спілка Визволення України“ була, як повнотою виявилось на процесі, одною з таких контр-революційних організацій. Треба сказати, що коли хтонебудь, денебудь, чомунебудь і якнебудь з трудящих України міг бути обдурений тими заявами контр-революційних українських елементів про те, що вони стоять за незалежність України, то процес „СВУ“ всі ці легенди остаточно розбиває і розвіює. Я перерахував часописи різних буржуазних кругів з усіх земель Західної України, різні заяви українських колоністів - емігрантів в Америці, Канаді в справі „СВУ“, де говориться, що „СВУ“ це дійсні представники українського народу, що борються за самостійне існування, за незалежний розвиток українського народу і його культури. Для того існують буржуазні і дрібно-буржуазні діячі, щоб за певну оплату ширити брехню, клевету та інсинуацію, для того існують органи буржуазної класи, щоб друкувати такі нісенітниці. Але ж хто, після прилюдного процесу, що ведеться в присутності дипломатичних представників, підчас якого зізнання підсудних передається на радіо-хвилях у всі кінці світу, зможе повірити оцій нахабній підлій буржуазній брехні? Представники „самостійного незалежного розвитку України“ Єфремови, Чехівські, Ніковські визнають тепер на суді, що вони продавали Україну всім, у кого лише були гроші і сила, щоб добитися лише одного — реставрації капіталістичного ладу на Україні.

Процес „СВУ“ вирішає одне питання, вирішає старий історичний спір, хто є представник українського народу, хто є представником розвитку української культури. Серед українських білих емігрантів і націоналістів поширена така думка, що дійсним, справжнім, щирим українцем є лише той, хто до революції був передплатником газети „Рада“, органу української старої „Громади“, що його редагував відомий нам Сергій Олександрович Єфремов, що був до війни головою „Української Радикальної Партії“, головою „Товариства Українських Поступовців“, себто партії українських надетів, хто був епігоном старої української „Громади“ 60 — 70 - х років, що складалася з українських інтелігентів поміщицького походження і поміщицького соціального стану. Всі вони виступали 1917, 1918, 1919 років, як чільні діячі українського національного руху, українського народу, використовуючи ту історичну спадщину пригнічення, що в ньому царське самодержавство тримало український народ, вони як члени ЦК партії українських

соціально-демократів, соціально-революціонерів, соціально-федералістів, складали уряди Центральної ради, Директорії тощо. Більша частина з них після того, як були переможені в громадянській війні, тепер закордоном тиняються по всіх усядах, мріючи про поновлення буржуазної української республіки. Рештки старої, куркульської, поміщицької інтелігенції залишилися у нас і от тепер найчілїнші представники і найвизначніші керівники її на лаві підсудних найвищого суду, що розбирає справу „СВУ“.

Кожний з нас знає те формулювання Ленінського розрішення питання національно - культурного будівництва, що його дав керівник нашої партії тов. Сталін, а саме, що національна культура пролетарська змістом і національна її формою — мовою. Кожний з нас визнає це формулювання і бере його за свою. Проти чого і кого скероване це формулювання? Ми кажемо, що будемо нову, пролетарську, українську культуру, що є протилежна старій. Але не в тім сенс, що вона протилежна тій культурі, що колись була, а в тім сенс, що вона протилежна тій культурі, протилежна тим шляхам, якими хочуть вести духовний розвиток нашого народу певні соціальні елементи. Пригадаймо собі резолюцію ЦК КП(б) У з 1926 року в питанні про українізацію. У цій резолюції сказано про боротьбу оцих двох культур — про боротьбу нової української культури, пролетарської своїм змістом та національної своєю мовою, і старої української культури. В резолюції також визначено ті соціальні елементи, що ними живиться та стара культура, що на їх базі виростає боротьба і опір тому, щоб нова українська культура йшла новими пролетарськими шляхами. Тим соціальним елементом є куркульня, кляса сільської буржуазії, що зістала розбита, підчас громадянської війни, а підчас відбудовної доби, знову почавши обростати жиром, прагне до економічного розвитку своєї сили, до поновлення своєї влади — до здобуття впливу для себе у всіх галузях культурного і політичного життя. Тим соціальним елементом є також і міська українська буржуазія, яка все таки немалозначна. Це єдиний табір — куркуля, міської буржуазії і української дрібної буржуазії, це об'єднаний табір буржуазних кляс і прошарків, що їх інтереси протилежні інтересам пролетаріату. Нова українська культура не лише нова, але й молода.

Нова українська культура — це культура нової, молодшої кляси українського пролетаріату, що лише 12 років тому провів свою революцію і лише 10 років тому остаточно закріпив свою владу на Україні. Ми щойно організуємо свої кадри, що частка з них сидить тут на цих зборах. Це кадри наступного часу, це робітники різних галузів господарчої, політичної, культурної роботи життя нашого народу, що будуть випущені з ВИШ'ів у кінці цієї і на початку наступної п'ятирічки. Прийдуть десятки тисяч нової української пролетарської інтелігенції, що будуватимуть нову українську культуру. Нова українська культура — це не лише культура літератури, музики, танків і співів, крайо- і мовознавства, а це нова культура нового пролетарського класового суспільства, культура індустріалізації країни і суцільної колективізації сільського господарства. Це культура Дніпрельстану і Тракторобуду. Нова культура пролетарської кляси вимагає десятків і сотень тисяч нової кваліфікованої сили для всіх галузів життя. Але ж, товариші, ці кадри щойно виростають, пролетарська кляса лише готує їх, лише кує їх у своїх кузнях і майстернях, що називаються інститутами, ВИШ'ами тощо, де ми покищо маємо часто не наших викладачів, майстрів цих людських заводів. Приходиться нам ними користуватися, навіть і в питаннях творення нової української культури. Наші сили піростають, розвиваються, виявляються, дають свою продукцію, але їх ще не досить, ще замало, а в деяких галузях зовсім іноді немає, як наприклад, в галузі лінгвістики. Лінгвісти нам потрібні, бо мова

для нас знаряддя, що має завданням — підієсти до культури мільйонові маси, розвинути українську культуру, літературу, науку, щоб нові сотні тисяч українських робітників, що прийдуть з наших сіл до заводів, могли розмовляти з нашими новими інженерами - фахівцями і навпаки. Значна кількість старих лінгвістів зараз сидить на лаві підсудних на процесі СВУ, бо виявилось, що вони працюючи в питанні термінології, провадили і там свою шкідницьку лінію. Оцей стан відносно нових сил у певних галузях культури давав можливість оцим діячам старої української культури займати дотепер чільні місця і в ВУАН'і і в термінологічних комісіях інституту наукової мови. Це було причиною того, що Єфремов, Ніковський і інші їм подібні писали передмови до потрібних нам видань українських класиків, а вони, користуючись цим, виступали з заявами, з якими солідаризувалась стара інтелігенція, що лише вони є „пар - екселянс“, головна чільна українська інтелігенція.

Оцей історичний спір, оця боротьба між старою українською поміщиною, буржуазною культурою і новою українською пролетарською культурою зараз цілковито розв'язаний цією остаточною дискредитацією представників старої української інтелігенції, що тепер з лави підсудних на процесі „СВУ“, приносить гірке каяття радвладі. Справа „СВУ“ остаточно розбиває усю претенсійність кваліфікованої буржуазної інтелігенції на пріоритет і гегемонію у справі творення української національної культури, а дійсним, єдиним і справжнім представником творення української культури виступає пролетаріят. Питання пролетарської культури стає питанням єдино-історично можливих шляхів для дальшого розвитку української культури. Все, що є поза межами творення нової української культури, це є гниле, що веде на загибель, на запродаж українського національного розвитку. Нема інших шляхів, крім шляхів нової української культури. От такий важливий висновок треба зробити з справи „СВУ“. Але це не значить, товариші, що не можуть знову серед наших шеревів виявитися впливи буржуазної класи. Класова боротьба ще не закінчена, ще не знищили куркульні як класи, ще не переробили нашого суспільства на комінустичне суспільство. Перед нами ще стоїть завдання будівництва соціалізму. Ми ще провадимо для того роботу. Ми ще самі носимо на собі впливи старих поглядів, звичок тощо. Ще існують дрібно - буржуазні і буржуазні елементи, а коли ще існують елементи дрібної буржуазії і буржуазії, то існують їх впливи і в тому числі і на наші пролетарські верстви, ще треба вести велику роботу для того, щоб перебороти ті впливи. Але повороту на старі шляхи не може бути, бо старий український націоналізм культурницько - просвітянського характеру, що мав своїми чільними представниками стару кваліфіковану українську інтелігенцію, похоронений і похоронні пісні відспівують зараз йому покійні політичні діячі „Спілки Визволення України“ з лав підсудних найвищого суду.

Це велика політична перемога. Ми мусимо це відзначити і далі завзятіше працювати для дальшого розвинення основних завдань, поставлених перед нами історією у справі будовання нової української культури. Я не буду зараз розвивати перед вами в цілому обсязі ці завдання. Я виходжу з того, що це кваліфікована аудиторія пролетарського комуністичного активу студентства столиці України, якій ці питання в основному відомі. Я можу зазначити одне, що ці основні питання йдуть не окремою лінією, не так, що одним напрямом йде завдання будівництва національної культури, а другим напрямом йде завдання господарчого розвитку, індустріялізації і колективізації

країни тощо. Це не так. Питання української національної культури є питання нової пролетарської культури, що становить невід'ємну частину цілого завдання соціалістичної перебудови країни. Національне культурне будівництво — це є внутрішня складова частина, невід'ємна частина соціалістичного будівництва. Як я вже сказав, нова українська культура це культура індустріалізації країни і колективізації сільського господарства.

* * *

Перше питання в галузі соціалістичного будівництва й водночас української національної формою і пролетарської змістом культури це є питання кадрів. Справа „СВУ“ дає нам дещо для того, щоб перевірити нашу лінію у справі готування кадрів. Серед діячів на лаві підсудних сидять і члени з „СВУ“івського „комсомолу“. Там теж „комсомольці“ сидять. Цей вираз належить не мені, це члени президії „СВУ“ так назвали свою організацію молоді, так її називав також підсудний Товкач. Підсудний Товкач, даючи зізнання на суді, заявив, що на квартирі у члена президії „СВУ“ старої української письменниці Старицької - Черняхівської зустрів Павлушкова, якого йому відрекомендували словами: „Це наш комсомол“. Він зразу не зрозумів, в чому справа, тоді йому пояснили, що „наш комсомол“ — це „СУМ“.

Які ж завдання мала „Спілка Української Молоді“? Підсудний Павлушков у своїх зізнаннях на попереднім слідстві дав таку характеристику організації „СУМ“:

„На моє запитання щодо того, яку роль може відігравати у тій контр - революційній боротьбі української інтелігенції наша молодь, Єфремов відповів, що ні для кого мабуть не стелеться таке широке поле діяльності, як саме для молоді“.

„СВУ“ прекрасно усвідомила собі значення проблеми кадрів, бо молоді сили це діячі завтрашнього дня. Радвлада вітає вас, товариші, як будівників другої п'ятирічки нашого соціалістичного будівництва“. „СВУ“ - івцям теж потрібні були кадри, вони прекрасно розуміли, що де молодь, там енергія, там завзяття, там молода гаряча воля до діяльності, до роботи. Я розгорну перед вами цілий організаційний план „СВУ“ щодо молоді.

„В перший період доведеться всю молодь мобілізувати для збройних операцій, мілітаризувати її, але це не тільки для першого періоду. Як мине найгостріший момент, у війську зможуть залишитися лише охочі з організації, що вестимуть серед вояків політичну роботу. Решта зразу повинна буде зайняти або готуватися до зайняття відповідних постів у різних ділянках нового життя. Наша свідома молодь повинна буде заступити старше покоління, а тому одразу після перевороту з неї будуть добиратись помічники найвідповідальнішим діячам, щоб потроху при звичаювати їх до серйозної державної роботи, яку колись доведеться їм провадити самостійно“.

Це, бачите, контр - революційні висуванці. Оця перспектива висування — це гачок, що на нього ловив буржуазну молодь посивілий у змовах керівник „СВУ“ академік Єфремов. Те мало бути колись, як закінчиться уже боротьба „за визволення України“. Покищо робота „СВУ“ закінчилась пшиком. Само

собою розуміється, що „СВУ“ не розраховувала на пишик і ставила перед „СУМ'ом“ свої завдання.

„Поки у підготовчий період до цієї роботи, на молодь так само лягають тяжкі відповідальні завдання“.

І от Єфремов наводить ті завдання, що „СВУ“ покладала на контр - революційну буржуазну куркульську молодь.

„Тепер вона має відбувати небезпечну роль низових агітаторів збудників народного обурення проти насильників, повинна являтися організаторами всього, що є кращого ще (для буржуазії—М. Скрипник) серед молоді України“.

Далі Єфремов додає до цієї розгорненої стратегії контр-революційної роботи серед молоді таке:

„Поруч же з цим молодь, яка через специфічні свої особливості найбільш має до себе довіри у більшовиків, дуже легко може виконувати роботу інформаторів щодо життя найближчої кожному поодинокому юнакові громадської ділянки“.

Так характеризував у загальних рисах Єфремов завдання молоді у теперішній підготовчий до перевороту період та в найближчому часі після перевороту. Що ж, стратегія добра. План розраховано вірно. Помилився лише керівник „СВУ“ в тому, яка саме молодь буде в них і яку може мати питому вагу та куркульська молодь серед нової робітничої, бідняцької і середняцької молоді наших ВИШ'ів.

Визначивши такі завдання для контр-революційної молоді, керівники „СВУ“ намітили роль і шляхи, що ними мусять вони йти та дали визначення і тих ворогів, що з ними її треба боротися.

„Дивлячись на сучасне покоління, на теперішню молодь, вважав Єфремов, що з неї доброго громадянству нічого сподіватись не можна. За поодинокими винятками, все те є некультурна неосвічена маса, незвична до нічого доброго і покірна лише брутальній силі“.

Слухайте, товариші, як кваліфікує вас академік Єфремов, представник старої української буржуазної культури і керівник „СВУ“. Для нього ви, молодь з робітників і селян, що прийшли до високих шкіл, є лише некультурна неосвічена маса, що від неї нічого доброго для буржуазного громадянства сподіватися не можна. Так, це вірна характеристика. От дивлячись на вас, я в жодного з присутніх тут не бачив жодної образи на обличчі від цієї характеристики Єфремова. Коли ворог лає, це добре, а коли ворог хвалить, тоді треба перевіряти себе, чи ти де не помилився, коли, як і в чому. Комсомол був для Єфремова, за свідченням Павлушкова,

„найсправжнісіньке болото, на якому пишним цвітом проростали підлість, зрадництво безпринципова тупість, в кращому тільки випадкові кар'єризм та фанатична відданість більшовизму“.

От що закидає нашій молоді представник буржуазної інтелігенції, керівник змовницької буржуазної організації, що мріяла і працювала для ре-

ставрації капіталістичного ладу. Підлість, зрадництво, безпринципову тупість закидає нашій молоді Єфремов, бо вона зрадила буржуазну владу і капіталістичну молодь. Ви безпринципові і тупі, щоб прийняти до своїх серць і розуму принципи і буржуазні істини. Характеристика добре. На противіжній молоді сили інтелігенції надіялася контр-революційна організація і в них шукала підпертя і кадрів, агітаторів, пропагандистів і керівників для куркульських повстань.

Ми давно вже відчули, що по наших ВИШ'ах є вовки в овечих шкурах, що є буржуазні елементи, які використовують навчання в школі для підготовки кадрів, але не для пролетарської революції, а для буржуазної контр-революції. Коли ми почали переводити чистку ВИШ'ів, то нашу політику в цьому відношенні „Спілка Визволення України“ так характеризує: Я візьму як характеристичне зізнання Дурдуківського. Його обурює політика Скрипника, „що мала довести до справжнього подичавіння народніх мас та до знищення культурности нашої молоді інтелігенції“. Я зачитаю вам цей інтересний уступ з зізнань Дурдуківського.

„Пригадую собі одного разу, наслухавшись скарг студентів (М. Павлушкова й Ю. Виноградова) на утиски в ВИШ'ах, які особливо піднесли з того часу як за Наркомосвіти став М. Скрипник, разом з С. Єфремовим висловив здивування, що серед студентів і досі не знайшлося ні одного такого, щоб „розправився з ним (з М. Скрипником), за Скрипника говорилося в нас останнього часу і на цей час Єфремов цілком розчарований вже був щодо терористичних можливостей об'єднаної коло мене української молоді, проте все ж робив на мою адресу цілком прозорі натяки в такому дусі, що Скрипника треба ліквідувати в один з приїздів його до Києва“.

Як бачите, цей розрахунок Єфремова та буржуазної інтелігенції старого покоління на запеклість, завзятість, відданість буржуазної молоді був нікчемним. Дійсне, справжнє завзяття, відданість, саможертва може виявитися лише у пролетарської молоді, що має перед собою завдання дійсного визволення суспільства, а у молоді, діячів і представників буржуазної класи, що веде свою роботу для зради інтересів трудящих мас, до поневолення капіталістичного ладу, там не може знайтися ні саможертви, ні відданости, ні завзяття, а тільки полохливість, підлість, моральна і політична розбещеність, як це було в організації „СУМ'у“. Тай нічого іншого не могло вирости на терені цієї організації. Ну, здається, легка справа убити людину. А у них навіть не знайшлося ні сили, ні організованости, щоб убити одну людину, у них лише був апетит великий.

Єфремов з Дурдуківським і іншими обговорювали, що треба зробити після перевороту, після повалення збройною інтервенцією влади Рад, щоб надалі ніхто не міг і мріяти про визволення з-під капіталістичного ладу. Для цього, на їх думку, треба було прочистити суспільство, і так на мільйонів два. Треба було знищити 2 мільйони більшовиків та тих, що більшовикам співчують. Коли переводився допит Єфремова на суді і коли йому нагадали з зізнань інших підсудних, що він так говорив, тоді Єфремов заявив, „ні, там помилка, я казав не два мільйони знищити, а один мільйон“. Які смішні, жалюгідні і нікчемні люди! Ні чорта не вийшло з їх міркувань, з їх стратегії. Можна лише добре поглузувати. Легковажити собі СВУ не можна, бо зараз із знищенням куркульні як класи, куркулі не мовчать, а неначе за сигналом роблять заворушення. Уявіть собі коли б була перемога буржуазії, коли б повалили на певний час Радянський Союз і радянську владу при допомозі

військової інтервенції, чи повагалися б ті десятки і сотні тисяч всесвітніх капіталістичних Ефремових знищити мільйони свідомих пролетарів? Отже тому не можна ставитися до справи СВУ так легковажно, ніби це нісенітниця. Вони тепер всі признаються до своїх вчинків; ми піймали вошу, придали нігтем, а вона пищить: ні, я за радянську владу.

До „СВУ“ ніяк не можна легковажно ставитись. Я вам нагадаю, товариші, ще раз те місце, де говориться про те, що контр-революційна молодь через свої специфічні особливості найбільш мала до себе довір'я більшовиків й тому легко може виконувати роль інформаторів щодо життя різних установ. Який висновок товариші, з того. Треба більш перевірки. Наша лінія полягає в тому, щоб переводити далі твердо й вперто перевірку складу наших ВИШ'ів і нещадно виключати з ВИШ'ів контр-революційні елементи зокрема ті, що мають зв'язок з куркулями на селі. Цей висновок нам підказала „Спілка Визволення України“. Може дехто скаже, що треба негайно повиключати з школи, всіх, що не робітники, і не селяни. Це буде трохи лівий заскок. Треба уміти розбиратися, щоб знайти, де є організовані чи неорганізовані елементи, які співчують „СВУ“ і куркулям, і їх нещадно виганяти.

Звідкіля рекрутувала „СВУ“ для себе молодь? На це дає відповідь само „СВУ“. Вони рекрутували її передовсім із шкіл семирічок, що на їх чолі стояли видатні керівні робітники „СВУ“, як Дурдуківський — завідувач семирічної школи імени Шевченка в Києві і Холодний, що був керівником семирічної школи імени Коцюбинського у Чернігові. Характерні зізнання давали підсудні і на слідстві і на суді про те, як вони ту шкідницьку роботу вели.

„Перша трудшкола була в більшій мірі, ніж якісь інші українські школи, отим характерним острівцем українського націоналізму та антирадянської замкненості і відгородженості“.

„Щодо політичного обличчя вчителів школи, то всі вони були глибокі пересвідчені українські націоналісти, як заявляє Дурдуківський.“

„Переважну більшість учнів складали діти української інтелігенції, співробітників ВУАН, професорів ВИШ'ів, учителів, кооператорів, духівництва, різних службовців і т. д. До школи вступали таким чином майже виключно діти національносвідомої чи різко націоналістично настроєної української інтелігенції“.

Отже школа Дурдуківського мала відповідну соціальну базу. Наші вказівки щодо перевірки соціального складу трудшкіл мали певний наслідок, хоча й замало стежено, щоб до школи приймали дітей робітників. З приводу цього Дурдуківський подає такі зізнання:

„Тільки останні 2—3 роки, коли дітей до школи почали приймати спеціальні районні комісії, склад учнів у нашій школі трохи відновився. Серед учнів з'явилося чимало дітей робітників“.

„Але, як зізнають підсудні, вони уміло виходили з цього положення, виділяючи дітей у різні групи за соціальними ознаками. Дітей робітників виділяли в одну групу, дітей службовців і націоналістичної інтелігенції в другу групу.“

Пригадую собі, що 2½ роки тому, будучи в Києві на нараді київських учителів і виступаючи з привітанням, я між іншим зазначав те, що нашу трудову школу буржуазні елементи серед учителів скеровують свідомо на буржуазний шлях, що вони всіляко хочуть її перетворити на гімназію старого типу, відповідно тому підвищують вимоги та розподіляють учнів за ознакою

підготованости. Менш підготованих виділяють в одну групу, а більш підготованих в другу. Я зазначав тоді, що на мою думку, цей розподіл носить класовий характер і є фактично розподілом за соціальною ознакою, бо менш підготованих дітей робітників виділяють в одну групу, а дітей буржуазних елементів виділяють в окрему групу і звертають на них більше уваги. Така думка в мене склалася на підставі спостереження, що я зробив не з київських, а з харківських шкіл, причому, як виявилось, харківські школи не були під впливом „СВУ“. З цього висновок треба зробити такий, що те, що наші старі буржуазні вчителі звертали в трудових школах більше уваги на дітей буржуазних елементів, — це було загальним явищем.

У школах, що ними керували члени „СВУ“, вчителі провадили роботу свідомо за їх класовими почуттями, а також за класовими завданнями, поставленими „СВУ“. Вони вживали цілу низку заходів, щоб паралізувати в школі вплив організації Ю. П. і водночас звертали особливу увагу на підготовку найбільш для них придатних буржуазних дітей, на виховання з них свідомих націоналістів.

Один з діячів „Спілки Визволення“ так говорить про дитячий рух в школі:

„Треба терпіти дитячий рух, як необхідне зло, але по змозі вживати заходів, щоб він як найменше приносив шкоди організованим дітям і всій школі. Для цього треба дуже обережно через батьків впливати на дітей, щоб вони не записувались до організації Ю. П. Для цього треба ватажків комсомольців з першого ж дня їхньої роботи в школі взяти в свої руки, для цього зав. школою і всі учителі повинні довести ватажкові комсомольцеві, що він є малоосвічена, а педагогічно зовсім неосвічена людина, скорити його своєму науковому і педагогічному авторитетові і впливу, разом з ватажком повинен працювати по лінії Ю. П. і хтонебудь із найпливовіших у школі вчителів, щоб знати кожен крок його роботи, щоб не допускати інтимної близькості між ватажками і дітьми. Для цього треба по змозі не допускати до відокремлення роботи Ю. П. від загальної шкільної роботи, вживати заходів, щоб потопити так би мовити дитячий комуністичний рух з його спеціальними завданнями у загально - шкільному житті й роботі. Для цього вчителі суспільствознавства повинні тримати постійний, якнайтісніший контакт з ватажком і мати повну поінформованість і пильну контролю над його шкільною роботою, для цього класні організатори чи вихователі та й взагалі всі учителі повинні особливо пильно стежити за дітьми, що вступили до організації Ю. П., не випускати їх з під свого впливу, для цього нарешті треба дуже обережно і тактовно знищити спеціальний вплив Ю. П. і ватажків - комсомольців на все життя і роботу школи, робити це, уникаючи всіляких непорозумінь і гострих конфліктів, одним словом треба зробити роботу Ю. П. тільки чисто формальною, звести весь дитячий комуністичний рух до нічого, щоб він формально був, а щоб у дійсності його зовсім не було. Так радив я (член президії „СВУ“ Дурдуківський) боротися з дитячим комуністичним рухом своїм численним одвідувачам - педагогам, від яких часто були скарги на ватажків - комсомольців. Такі приблизно думки розвивав я у своїх доповідях вчительським і студентським екскурсіям“.

Ми маємо тут цілий розгорнутий план контр - революційної виховної роботи для того, щоб паралізувати комуністичний вплив нашої комсомольської, партійної, пролетарської організації. Ця робота там мала свої наслідки. Саме з учнів цієї школи, що нею керував Дурдуківський організувалось

„ТЕЗ“ — Товариство Єдності і Згоди“, з якого потім організувався „СУМ“.

Я не маю можливості наводити вам зараз приклади, як провадила „СВУ“ своє ідеологічне шкідництво через інші свої допоміжні секції, гуртки і організації. Зупинюсь коротко на „Науковім Педагогічнім Товаристві“ при ВУАН'і, що було цілком у руках „СВУ“. Там „СВУ“ — івський гурток складали: Дога, Іваниця, Шило — автори відомих шкідницьких підручників. Робота цього педгуртка виявлялася у впливі на студентів педтехнікумів, на широкі учительські маси в Києві та його периферії. Про його роботу Дога у своєму зізнанні так говорить: — „Фактично стан річей перед весною 1925 року утворився такий:—

виникло при ВУАН'і Наукове Об'єднання, „Науково - Педагогічне Товариство“, що за основний пункт свого статуту мало сприяти науковій роботі робітників освіти і ширити наукові знання в галузі наукової педагогіки, — але це був момент тільки зовнішній юридичний — про людське око, — фактично справа стояла інакше: Товариство мало на меті об'єднувати педагогічні сили за національною ознакою з метою утворити у Києві при Академії осередок педагогічної думки й акції проти також центру суто - радянського інституту, що утворювався в Харкові (Наркомос, Наукове Товариство з Педагогічним Відділом, Інститут Наукової Педагогіки та ін.).

Розбираючи питання про підручники, я спеціально зазначав, що у нас склалася монополія на підручники в трудшколах авторів двох груп; харківської і київської. Харківська група видавала підручники для міських шкіл, а київська — для сільських шкіл, що розходились в сотках тисяч примірників. Я вже тоді зазначав, що київські підручники скеровані на індивідуалістичне селянське господарство, не давали ніякого матеріалу, щоб утворювати психологічний контакт між селянством і робітництвом. Оці підручники не йшли на допомогу нашому завданню тісної спілки пролетаріату і селянства, а навпаки, відривали селянську молодь від пролетаря. Так було і записано у постанові, що я виніс у справі підручників. Помічення те було правильне. Усі ці підручники складались під безпосереднім керівництвом „Спілки Визволення України“ і були свідомо скеровані проти нашої пролетарської виховної лінії в трудшкoлі.

Таку саму лінію вели оці добродії і щодо високої школи. Усе викладання у ВИШ'ах у Києві, Харкові, Дніпропетровському, Одесі, Херсоні, скрізь, де працювали члени „Спілки Визволення України“, або ті, що їм співчували, або ті, що були під їх впливом, було скероване свідомо на виховання нашої студентської молоді в націоналістичному антирадянському дусі. Вони дають цікаві зізнання — як вони вміло підходили до цього. Я вам вказував, яка тактика в них була у педроботі в трудшкoлі. Таку саму вмілу зрадницьку ідеологічну роботу провадили вони і по наших ВИШ'ах.

Таку саму шкідницьку роботу провадили вони і в добиранні нових кадрів. Ви читали напевно в газетах про справу Київського сільсько - господарського інституту. Там професори одні були членами „Спілки Визволення України“, а інші були членами протилежного російського монархічного угруповання. Вони ставили опір тому, щоб ВИШ стояв на шляху пролетарської науки, вони ставили опір просуненню пролетарських робітничих кадрів. Те саме я виявив підчас одної поїздки по Дніпропетровському, де професура теж ставила опір підготовці пролетарських кадрів. Вони в справі добирання аспірантури робили так, як це було перше. Як відомо, перше професори

набирали собі аспірантів, самі проводили їх формально через Правління і факультетські збори. Ми не могли припустити цього і встановили порядок, що кандидатів висувають не професори, а вузівські комсомольські партійні осередки, щоб таким чином просувати нові робітничо-селянські елементи до наукових кадрів. Проти цієї постанови був величезний опір з боку професури. В Дніпропетровському прийшлося зняти ректора за те, що він покривав професорів у цьому опорі. Як встановлено новий порядок, професура пішла в обхід, почала організовувати невеличкі групи буржуазних синків і з ними займалися окремо у себе дома, підготовляючи їх, щоб протягти їх на аспірантські посади. Так вміло, завзято вели вони роботу. Роблячи свою доповідь про справу „СВУ“ на студентському активі, тому я і підкреслюю оці риси роботи „Спілки Визволення України“, що нам більше торкаються справи ВИШ'ів, комсомольської молоді і ідеологічної роботи „СВУ“ в справі кадрів.

Карта української буржуазії бита. Вони ще не встигли розкрити своїх козирів і підняти куркульські сили, як нові електричні темпи перебудови нашого життя дали нам можливість розкрити цю змовницьку організацію слідом за багатьма іншими.

* * *

Перед тим, як закінчити доповідь, я хотів би звернути вашу увагу на те, що оця організація з професорів, учителів, наукових робітників, академіків не була така безневинна, така академічна, як дехто може з благодушних людей міг думати. „СВУ“ — це один з гвинтиків досить великої машинерії контр-революційної боротьби буржуазії проти пролетарської диктатури за поновлення капіталістичного ладу. Вчора по всій Європі і Америці, попи всі релігії, як то кажуть, на всіх мовах, по всіх країнах, молилися своїм різним богам про те, щоб оці прокляті більшовики загинули і посиляли за прикладом римського папи прокльони більшовикам і пролетарській диктатурі. Цей всесвітній попівський молебень — це ніщо інше, як моральна інтервенція проти нас, що має завдання підготувати сили для дальшої фінансової, господарської, дипломатичної і кінець кінцем військової інтервенції проти Союзу РСР. В цьому пляні всесвітньої буржуазії таке дрантя, як оці діячі „Спілки Визволення України“, теж мали відігравати свою роль. „СВУ“ теж розраховувала на збройне повстання. Тепер вони, знаходячись на лаві підсудних, крутять, що вони взагалі лише принципово визнавали повстання, і що зараз повстання неактуальне, непрактичне. Ефремов теж зізнавав, що він лише принципово стояв за повстання, що він лише принципово стояв за те, щоб вирізати мільйон люду комуністів. У своїх розрахунках, як остаточне завдання, вони мали озброєне повстання куркулів.

На коли вони надіялися підняти його? На 1930/31 р. Це нам дуже знайома дата. Шахтинці теж розраховували, що їх шкідницька робота в вугільній промисловості дасть найкращі наслідки 1930/31 року. А на коли розраховували свій плян транспортницька шкідницька організація — теж на 1930/31 рік. Вона мала так провадити свою шкідницьку роботу на транспорті, щоб приблизно 1930/31 року наш транспорт став безсилий і щоб не можна було його поправити. Шкідницька організація в військовій промисловості мала теж цей термін, цю дату на увазі. Шкідницька організація Південстали, шкідницька організація, що корінилася в нашій Наркомземі, на чолі якої стояв член Колегії Наркомзему Резніков і професор Маньковський, контр-революційна організація в золотій промисловості — всі вони теж мали цю дату на увазі. Це симптоматично, що збігаються ці дати. Добре їм мріялось, та не так воно судилось, бо на сторожі, напготові стояв пролетаріат.

Я особисто певний того, що коли б нам своєчасно не удалось порозкривати всі оці контр - революційні організації, то ми чого доброго цієї весни мали б військову інтервенцію. Розкриттям ми зірвали плян інтервенції.

Тепер ми з новими силами перебудовуємо нашу роботу на новий кшталт та виправляємо те, що шкідники нашкодили. Перший рік нашої п'ятирічки дав нам неймовірні наслідки, що і послужило причиною того, що ми поставили перед собою завдання виконати наш п'ятирічний плян за 4 роки. Це завдання є реальне, ми його виконаємо. Але про плян військової інтервенції ми не сміємо ані на хвилину забувати. Ми не можемо забувати того, що хтось там за західним нашим кордоном брязкає зброєю. Недаром французька буржуазна преса, використавши справу Кутепова, цілий місяць займалася наклепами й інсинуаціями проти нашого Союзу. Недаром німецька буржуазія, що раніш у своїй злобі проти Польщі, яка загарбала німецькі землі, у своїй ненависті проти версальського договору, склала була рапальський договір, тепер бере курс проти більшовиків на угоду з поляками. Недаром пробує американський капіталізм знищити нам кредит тощо. Це все складає єдиний фронт проти нас.

Штаб куркульських сил ми зірвали. Але жодна кляса на здає своїх позицій без бою. Куркульня пустила своє коріння в землю і скаженно відстоює своє існування, але їхній штаб ми розбили. Тому справа „СВУ“ не стане зараз прелюдією до польської, румунської і взагалі капіталістичної інтервенції. Справа „СВУ“ це є не лише перемога нової української культури, це не лише розбиття шкідницької організації, а це є розбиття певної частини єдиного капіталістичного пляну нападу і зриву будівництва пролетарської культури. Тому ми можемо упевнено вести далі нашу роботу.

Ростуть, виростають, твердими ногами йдуть до життя нові сили нової культури, нового господарства, нових людських співвідносин, нового будівництва. Старі сили старої куркульської поміщицької буржуазної культури були переборені у попередніх збройних сутичках, вони переможені тепер у справі „СВУ“.

Ми можемо, товариші, з глибоким переконанням, розбираючи тверезо справу „СВУ“ у світлі цілого обсягу великих завдань, які стоять перед нами, у світлі цілої сукупності класових співвідносин, сказати: добре працює історія, добре працює невтомна, невблаганна логіка соціалістичного господарського розвитку, вона розбиває геть старі сили старої культури і забезпечує нам дальший успіх у нашій роботі.